

FÜGGELÉK

KOZMA ISTVÁN

Identitás-repertoárok a magyarországi örmények, ruszinok és lengyelek körében

1. NÉHÁNY SZÓ A FELMÉRÉSRŐL

A Magyar Tudományos Akadémia 2002 elején javaslatot tett a magyarországi kisebbségek országos önkormányzatai és kutatóműhelyei számára a 2001. évi népszámlálás anyanyelvi, nemzetiségi adatainak településszintű kontrollvizsgálatára. A települési hálózattal rendelkező, illetve a települési hálózattal nem rendelkező kisebbségek lekérdezésére – az eltérő adottságokat figyelembe véve – a kutatók két különböző metódust dolgoztak ki. A települési hálózattal nem rendelkező – bolgár, görög, ruszin, örmény, lengyel, ukrán – kisebbségek számára országos önkormányzataik 200. ún. önkitöltős kérdőívet küldtek ki. Bár garantálták a kérdőívek visszaérkezését, ennek végül is teljes mértékben csak a ruszinok tudtak eleget tenni. A lengyelektől és örményektől ennél csekélyebb számban érkeztek vissza a kérdőívek. A görögök esetében csupán a kérdőív részleges kitöltése történt meg, míg az ukránok és a bolgárok részéről nem érkeztek vissza időben a kérdőívek. Ezért érdemben csak az örmények, a lengyelek és a ruszinok anyagával tudunk foglalkozni. A kérdőívek elemzését 2003-ban végeztük; a tanulmány 2004-ben készült el.

Az elemzés elsődleges adatait szolgáltató kérdőíven a vizsgált nemzetiségek önértelmezéséről, identitásuk szerkezetéről és ennek generációk közötti változásairól, a kisebbségi és a többségi nyelvhez fűződő viszonyukról, nyelvi kompetenciáikról, nyelvhasználati szokásaikról és etnikulturális igényeikről, az anyaországhoz fűződő viszonyukról, nemzeti kisebbségük helyi és országos állapotáról, valamint a nemzeti és etnikai identitást befolyásoló tényezők fontosságáról tettünk fel kérdéseket.

Noha a kívánatosnál talán kevesebb adatközlőt sikerült megszólaltatni, a feldolgozott anyag így is hatalmas. Terjedelmi korlátok miatt az alábbiakban csak az első megközelítésben legjellemzőbbnek, legfontosabbnak, legszembevetőbbnek bizonyult eredményeket közlöm.

2. FÖLDRAJZI, DEMOGRÁFIAI, MŰVELTSÉGI, FOGLALKOZÁSI ÖSSZETÉTEL, REPRESENTATIVITÁS

Minden mintavételen alapuló vizsgálat megalapozottságának fő kérdése az, hogy a minta vajon megfelelően reprezentálja-e a vizsgálni kívánt sokaságot. A reprezentativitást szolgáló legbiztosabb lépés az, ha a minta kialakításánál figyelembe vesszük a kutatás tárgyául választott sokaság – jelen esetben egyes magyarországi nemzeti kisebbségek – nagyságát, legfontosabb földrajzi, demográfiai, műveltségi és szociális mutatóit. E számok legtöbbször azonban még nem volt ismeretes a kutatás kezdetén. A 2001-es népszámlálásnak a nemzeti kisebbségek részletes adatait közlő kötete csak 2004-ben látott napvilágot. A lengyelek és az örmények esetében az ismertté vált népszámlálási adatok alapján elmondhatjuk, hogy a mintavétel annak ellenére reprezentatívnak bizonyult, hogy sok kérdőív maradt kitöltetlen. A ruszinok esetében azonban, legalábbis földrajzi szempontból – de ez hatással volt a minta egészére –, markáns egyoldalúság érvényesült, amit csak a lekérdezők koncepciója indokolhat, nevezetesen az, hogy érdeklődésük nem a hazai ruszinság egészére, hanem csak bizonyos földrajzi és történeti rétegeire irányult.

Az örmény megszólaltatottak összetételére férfi dominancia, a magas átlagéletkor, az urbánus, ezen belül a fővárosi és nagyvárosi elemek túlsúlya, a kiemelkedő igazolt műveltségi szint és ezzel összefüggésben az értelmiségiek meghatározó szerepe a jellemző. Ez egészült ki azzal, hogy a megkérdezettek $\frac{2}{3}$ -os többsége a magyar társadalomba az elmúlt 300 évben mélyen beágyazódott, sőt asszimilálódott, de eredet tudatukat szívósan őrzik a családok. További egyharmad részük viszont 20. századi, zömmel a legutóbbi évtizedekben bevándoroltakból áll, akiknek az előzőekhez képest egészen más az élményanyaguk, reflexeik, mentalitásuk, történelemképük, szokásrendszerük, kulturális meghatározottságuk, nem mellékesen ismerik az örmény nyelvet.

A lengyelek rekrutációjának legszembetűnőbb sajátossága a $\frac{2}{3}$ -os női túlsúly, ezen túlmenően az 1945 után Magyarországra költözött, de Lengyelországban született nők meghatározó szerepe; a minta kb. 42-43%-át képviselik. További sajátos karaktervonásuk, hogy közöttük a legmagasabb az anyaországban születettek hányada. Történeti rétegzettségük konkrét arányai, a Magyarországhoz és a magyarsághoz fűződő kapcsolatuk időbelisége éppen reciproka az örmény mintáénak. Közöttük is van, de csak kb. 25-30%-nyi arányban, egy közel 300 éves múltra visszatekintő, továbbá egy kb. 10-12%-os köztes, a 19. századtól az 1940-es évek elejéig bevándorolt történeti réteg, de a többség a legutóbbi évtizedekben költözött hazánkba. Az utóbbiak zömmel nagyvá-

rosokban, egymástól távol, szétszórtan élnek. Főként nekik köszönhetően magas a diplomások és a szellemi foglalkozásúak, köztük az értelmiségiek aránya. Közöttük a legmagasabb az aktív korúak, ebből adódóan a keresők aránya. Mintájukban jelentős, közel egyharmadnyi a falusi népesség képviselője. A legrégebb történeti réteg esetében jellemző a térbeli kontinuitás is, amely a kezdetben többségi vagy jelentős arányú lengyel népességet magában foglaló kis községekben valósult meg. Ez a réteg rokon vonásokat mutat a hasonló adottságú ruszinokéval.

A ruszin adatszolgáltatók majdnem mindenben különböznek a másik két sokaságtól. Valójában csak a ruszinság egy bizonyos részéről adnak képet, igaz, róluk nagyon hiteleset. A minta kialakítása során ugyanis markáns egyoldalúság érvényesült: a lekérdezettek 96%-a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, amit tetéz, hogy a komlóskaik és a múcsonyiak az összes lekérdezett 38,4, illetve 35,5%-át teszik ki. A legutóbbi népszámlálás szerint Komlósán a hazai ruszinok 7-8%-a, Múcsonyban alig 1%-a, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében összesen 15%-a élt. Ma a ruszin kötődésűek 35%-a fővárosi, 20, illetve 21%-a nagy-, illetve kisvárosi, 24%-a falusi. Ezzel szemben a mintában szereplők 78%-a él falvakban, 15% vidéki nagy-, 5%-a kisvárosokban s csupán 2%-a a fővárosban.

A kérdőívezést végzők figyelme tehát a hazai ruszinok egykor legfontosabb tömbterületére, egyúttal legarchaikusabb történeti rétegeire összpontosult; mintha a kérdezőket elsősorban az érdekelte volna, hogy a rurális környezetben, kistelepüléseken élő ruszinság mennyiben őrizte meg etnikai identitását. Az adatszolgáltatók negyötöde falusi környezetben él, iskolázottságuk a legalacsonyabb színvonalú, foglalkozási szerkezetükben a fizikai alkalmazottak és a nyugdíjasok a meghatározó kategóriák, kicsiny az értelmiségi rétegük. Szinte teljes egészében Magyarország mai területén születtek, archaikus, bár a külvilág hullámverései miatt már bomlófélben levő etnikai közösségük több száz évre visszatekintő falvaiban. A ruszinoknál a legmarkánsabb a település, életforma és etnikai csoport egybeesése és ennek kontinuitása. Az ő felmenőik költöztek legrégebben Magyarország mai területére, sőt, azon belül is zömmel a lekérdezettek szűkebb térségébe. Korábban bevándorolt felmenőik a történeti Magyarországhoz kötődtek; annak északkeleti végeiről származtak. Óshonos lakosként és anyaország hiányában Magyarországhoz ezt a réteget fűzik a magyar államkezeléshez a legrégebb és talán a legerősebb szálak. A magyar nemzetiséggel, a magyar kultúrával szorosabb kapcsolatuk viszont csak a 19. század utolsó harmadától kezdődően a kapitalista modernizáció lassú ide szivárgásával, ennek hatására közösségeik zártságának kényszerű

oldódásával és ezzel egyidejűleg a magyar nemzetiségpolitika, különösen az iskolapolitika expanzívabbá válásával párhuzamosan alakult ki.

A három lekérdezett nemzetiség eltérő karakterű etnikai kisebbségeket reprezentál; identitásuk szerkezetét, illetve alkotóelemeit kutató kérdéseinkre adott válaszaik is eltérő sajátosságokat mutatnak.

3. NÉVHASZNÁLAT, ÖNBESOROLÁS – KETTŐS IDENTITÁS

A kérdőíveket szétosztó szervezők – a kisebbségi önkormányzatok, helyismerettel rendelkező személyek segítségével – azokat keresték meg, akikről személyes ismeretek alapján tudták, hogy származáson alapuló kapcsolat fűzi őket a vizsgálandó nemzetiséghez. Ezt azért kell mindjárt a fejezet elején tisztáznunk, mert – nemzetiségenként eltérő mértékben – nem teljesen elhanyagolható azoknak a hányada, akik az etnikai önazonosításnak a kérdezőbiztosok által felkínált, a többes kötődés legkülönbélebb módozatainak artikulálására lehetőséget biztosító, igen széles választási spektruma ellenére semmilyen kombinációban sem vállalták az adott etnoním magukra vonatkoztatását. Tehát – Bindorffer Györgyi kategóriáit használva¹ – ők legalábbis az adott szituációban csak a származás közösségét vállalták, de a névhasználatlal is kifejezett etnikai csoporttagságot elutasították.

Először megközelítésben a megkérdezett kisebbségek nemzetiségi kötődéseinek összképét vizsgáljuk meg és hasonlítsuk össze.²

Mindhárom csoportban azok vannak meggyőző többségben, akiknek nemzeti/etnikai önértelmezésében mindkét komponens szerepet játszik. A ruszinok és az örmények között e tekintetben szinte nincs különbség, a megkérdezettek 64%-át adják mind a két mintában. A lengyel csoportban ez a réteg szűkebb (58%), az ő soraikban valamivel éle-

¹ Bindorffer 2001.

² A melléklet 1. táblázatának alsó sorában (és később még számos helyen) olvasható ún. pontértékátlagok úgy alakultak ki, hogy 1-től 5-ig terjedő skálán helyeztük el minden egyes adatközlőnek a „Felsorolt lehetőségek közül válassza ki, hogy Ön minek tartja magát?” kérdésre adott választát. A tisztán kisebbségi identitású válasz 1-es értéket, a tisztán magyar 5-ös értéket kapott. A két érték közé helyeztük el a kettős identitásúak válaszait, a nem magyar identitás túlsúlyát mutatóké 2-es, a magyar identitás túlsúlyát mutatóké 4-es, a teljes egyensúlyról nyilatkozóké 3-as osztályzatot kaptak. Az egyes konkrét válaszokhoz tartozó számokat összeadtuk, majd elosztottuk az összes válaszoló mínusz a „nem tudom”-mal válaszolóak számával. A 3,00-ás átlag jelentené tehát a kétféle (magyar és nem magyar) identitáselemek erősségének teljes egyensúlyát. Ehhez képest különösen a lengyel (2,61), de az örmény (2,72) mintában is eltolódás tapasztalható a nem magyar identitáselemek dominanciája irányában, a ruszin mintában viszont lényegesen hangsúlyosabb az önmeghatározás magyar komponense (3,70).

sebb a polarizáltság az egykomponensű, azaz a csak magyar, illetve a csak lengyel identitásúak között. Ebben a mintában a legmagasabb azoknak az aránya, akiknek egyetlen komponens tölti ki nemzeti azonosságtudatát: több mint 30%-uk *csak* lengyelnek, 9,4%-uk *csak* magyarnak vallja magát. Az örmény mintában a lengyeléhez hasonló a magukat teljes mértékben a kisebbséghez sorolók köre, egyúttal közöttük a legkevesebb a kisebbségi csoporttagságot már egyáltalán nem vállaló lekérdezett. A ruszin származásúak ebben a vonatkozásban az örmény minta reciprokát mutatják; közel 30%-uk már csak a származást vállalja fel, de az etnikai közösség határán kívülre helyezi magát.

A kérdőív lehetőséget nyújtott a kettős identitás alkotóelemeinek súlyozására is. Eszerint a ruszin és a lengyel mintában a kettős identitásúaknak több mint a fele, az örményekében viszont csak egyharmada érzi úgy, hogy esetükben a kétféle kötődés teljes egyensúlyban van. A ruszin–magyar önmeghatározást érvényesnek tartók között csekély az aránya azoknak a kettős identitásúaknak (5,4%-a), akik úgy érzik, hogy azonosságtudatukat az etnikai csoportjukhoz tartozás elemei uralják, annál nagyobb azoké (40,8%), akik magukban már inkább a magyarság attribútumait érzik meghatározóbbnak. Az örmény származású válaszadók között még nagyobb az utóbbiak aránya (50%), de egyúttal valamivel magasabb azoké is, akikben erősebbek vagy számosabbak az örmény, mint a magyar szálak. A lengyelek között a kiegyenlített kötődésűek magas reprezentációja mellett a ruszinokhoz és az örményekhez képest ritkábbak a magyar, sűrűbbek a lengyel dominanciájú kettős identitásúak sorai, de mégis úgy, hogy az előbbieket felülmúlják az utóbbiak számát.

Mindent összevetve a nem magyar dominanciájú identitás a lengyelek 42, az örmények 39%-át, a ruszinoknak azonban csak 9,4%-át jellemzi. Magyar elemek vannak túlsúlyban a ruszin megkérdezettek 56%-ának, az örmények 37%-ának, illetve a lengyelek egynegyedének önmeghatározásában. A megszólaltatottak harmada-negyede a két identitáselem egyensúlyáról nyilatkozott.

Az itt tapasztaltak, amint az várható volt, egybevágnak az egyes minták történeti rétegzettségével, a lekérdezettek és felmenőik magyarországi jelenlétének időbeliségével. A részletadatok is azt bizonyítják, hogy az önértelmezés kisebbségi komponensének súlyát minden más tényezőnél (nem, életkor, foglalkozás, iskolázottság stb.) alapvetőbben határozza meg a lekérdezett születési országa, illetve maga és családja bevándorlásának ideje. Minél régebbre tehető a megkérdezettek és felmenőik magyar államkeretek, különösen Magyarország mai határai közé költözése, annál nagyobb a valószínűsége az önmeghatározás, önnevezés magyar összetevőjének dominanciájára. Ez azonban önma-

gában nem eredményezi a származás megtagadását, de még a kisebbség etnikai karakterjegyeit mutató tudattartalmak, az „etnikai tudáskészlet” kiürülését sem, sőt nem feltétlenül vezet a másik, a kisebbségi csoporttal való azonosulás, az oda is tartozás felmondásához. Hosszú távon azonban mindenképpen a partikuláris csoportazonosság rovására változik az etnikai kötődések hierarchiája.

Az összehasonlított kisebbségek között a 2. táblázatban látható eltéréseket bizonyos morfológiai sajátosságok indokolhatják. Az örmények és a lengyelek esetében igen nagy (2 pont körüli vagy annál is nagyobb) a különbség az egyes rovatokba besorolt válaszadók nemzetiségi kötődésének irányultságát kifejező pontszámok szélsőértékei között. A ruszinoknál ez lényegesen kisebb (0,57-0,58). Utóbbiak mintájában a túlnyomó többség olyanokból áll, akik az etnikai csoport mai magyar területen levő régi, hagyományos településkörzetében élnek, s akiknek felmenői is ugyanitt éltek már 150–300 éve. Akiknek viszont a családja a 20. században települt be, azok is a történeti magyar államkereteken belülről származnak, ahol felmenőik, az előzőekhez hasonlóan, évszázadokat töltöttek. Ennek az adottságnak ellentmondásos következményei vannak: egyfelől előrehaladott állapotban van a magyar elemek térfoglalása azonosságtudatukban, másfelől viszont nagy hasonlóságot mutat az egyes történeti rétegek identitás szerkezete, ami arra utal, hogy a létkeretek térbeli kontinuitása, ami etnikai tömbjük szállásterületén belül valósult meg, a külvilág és a múlt idő hatásai ellenére konzerválni tudta valamilyen szinten és mértékben az etnikai identitáselemeket.

A lengyelek között szintén van egy ilyen, bár a ruszinokénál szűkebb, térbeli etnikai kontinuitást hordozó történeti réteg, s talán ez indokolja, hogy esetükben kisebb az olló nyílása a szélsőértékek között, mint az örményeknél. A lengyel mintában szereplőknek – a ruszinokkal ellentétben – van anyaországuk, ahonnan a 20. század második felében is, meg-megújulóan, számottevő népi utánpótlást kaptak. Ennek hatását a számok világosan jelzik is. Dualizmus korabeli munkavállalói migrációjuk jelentős része városokon, nagyvárosokon belül került egy tömbbe, ahol tartós kolóniákat alkottak. Ugyanakkor az urbánus környezet, a munkahely, a szabadidő eltöltésének és a kapcsolatok kialakulásának közterei, az iskolák stb. mind a többségi nemzet által uralt vagy éppen multietnikus színterek voltak. E kolóniák etnikai identitásjegyeinek konzerválódása mellett tehát a nemzeti többség tudáskészlete is gyorsan beszivárgott tudatvilágukba. Az akkulturáció, a vegyes házasságok, a társadalmi mobilitási lehetőségek megragadása pedig táplálta és gyorsította az asszimilációs folyamatokat, melyeket a nemzeti többséggel közös, római katolikus vallásuk is megkönnyített.

A nemzetiségi kötődés magyar irányban való eltolódása az 1918–1945 közötti történeti rétegükben valószínűleg azzal magyarázható, hogy ebben a körben többségében az 1939-ben menekülteket találhatjuk, akik közül sokan még kisgyermekként kényszerültek hazájukat elhagyni. Ezek a körülmények és az a tény, hogy akkor, életveszélyben, a magyar állam befogadta őket, indokolhatóvá teszi önmeghatározásuk magyar vonulatának súlyát, amely felülmúlja az időben korábbi, a dualizmus korabeli történeti rétegéét.

A 17–18. században Erdélybe települt örmények leszármazottai magukat hangsúlyozottan „magyarörménynek” nevezik. Már maga az önnevezés eleve kettős kötődésről árulkodik. Természetesen a címke, amelyet a csoport ragaszt önmagára, nem feltétlenül érvényes minden egyes egyedére, pontosabban: minden egyedre, akit a csoport a tagjának tekint. Magyarország mai területére átköltözve nem alakultak ki örmény települések, és a településeken belül sem alakultak ki olyan méretű kolóniák, mint például a lengyeleknek Kőbányán. Ide vándorlásuk Erdélyből – az 1918 és az 1944 utáni krízishelyzetektől eltekintve – nem kollektív migrálás, hanem egyéni akciók sora volt. Területi széttrajzásuk miatt, illetve azzal párhuzamos társadalmi átrétegződésük következtében – iparosokból, kis- és nagykereskedőkből, vállalkozók „előfutáraiból” megnemesített földbirtokosok, katonatisztek, tisztviselők, értelmiségiek, művészek, polgárok lettek – középosztályi és elit pozíciókban erősen felülreprezentáltak nyelvükben, szokásrendszerükben, habitusukban, értékrendszerükben a magyar „úri társadalomhoz” idomultak és abba integrálódtak. A hasonulást és a befogadást mintegy szentesítette 1848/49 nagy közös élménye, az általuk kiállított mintegy ezer honvéd, és két vértanújuk, Lázár Vilmos és Kiss Ernő. Történelmi tudatukban mind nagyobb teret foglaltak el a magyar történelem eseményei, amelynek az együttélés következtében immár ők is alkotóelemeivé váltak. A magyar nemzet történetét ők is egyre inkább magyar szemmel látták. Örmények és magyarok közös történetét, kapcsolódásait pontjait a ténylegesnél is régebbi időkre kezdték visszavetíteni. Mindaz, ami velük 17–18. századi bevándorlásuk előtt ténylegesen történt, tudatviláguk ritkábban, inkább csak önreprezentációjuk ünnepi alkalmai során felidézett emlékké zsugorodott. Következésképp az idő múlásával együtt önmeghatározásuk építőkövei között túlsúlyba kerültek a befogadó többségi etnikumtól átvett és internalizált elemek, etnikai identitásuk valamilyen szintű megőrzése mellett kialakult magyar nemzeti identitásuk is, és önértelmezésükben ez utóbbi vált elevebbé, személyesebbé, magától értetődőbbé és átélhetőbbé. A származás tudata, számontartásának fontossága, illetve az örmény származás értékességében való meggyőződésük viszont alig halványult

az idők során, még a magukat a csoport határain kívülre helyezők között sem.

A minta kicsinsége miatt nehezen értelmezhető, hogy a 20. század első felében Magyarország mai területére költöztek leszármazói között miért látszik a magyar kötődés hangsúlyosabbnak, mint a 19. században betelepültek reprezentánsai között. Valószínűsíthető, hogy az előbbiek többsége az utódállamokból az impériumváltást követően optált és trianoni területre költözőket fedí. Az optálás, a magyar állampolgárság választásának a ténye már eleve erőteljes magyar kötődést feltételez, ami, úgy látszik, továbbörökítődött az utódgenerációkba is.

A második világháború után az anyaországból és ázsiai törzsterületekről Magyarországra települt örmények válaszaiban – egyetlen kivételtől eltekintve – egykomponensű, csak örmény önelnevezéssel találkozunk. A kivétel örmény dominanciájú kettős önmeghatározással élt. E történeti rétegben – akárcsak az újabban bevándorolt lengyelek többségében – a magyarországi jelenlét során kapott impulzusok még nem kérdőjelezték meg, nem kezdték ki önértelmezésük egyértelműségét, azonoságtudatuk még nem vált szét örmény és magyar, illetve etnikai és nemzeti mezőre. Identitásuk egyszintű: az egyetemes örmény nemzethez tartozónak vallják magukat. A távolabbi diaszpórákból érkezettek is örmény dominanciájú identitásról számoltak be, a spektrum körükben a csak örménytől az „elsősorban örmény, másodsorban magyar” választípuson át az „egyformán magyar és örmény” lehetőségek választásáig terjedt. Az utóbbiak között tehát már jelentkeztek a kettős identitás különböző variánsai, amit megkönnyít, hogy korábban sem nemzeti állományuk tömbterületein, hanem idegen környezetben, diaszpórában éltek. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a kétféle etnonimet választók a kettős identitásnak nem a „magyar nemzet örmény etnikumú tagjai” változatát élik meg, hanem inkább az „egyetemes örmény nemzet magyar állampolgárságú, a magyar nemzet iránt lojális” variánsát.

Ami a korosztályok és önbesorolás, illetve a nemek és önbesorolás kapcsolatát illeti, ezek alárendelődnek az előbbieken tárgyalt változóknak, tehát annak függvényei, hogy az adott korosztályban, illetve nemből milyen arányban vannak a korábban vagy később bevándoroltak, a Magyarországon vagy az anyaországban, törzsterületen születettek képviselői. Általánosságban azonban mindegyik sokaságra igaz: a három idősebb korcsoporthoz képest a legfiatalabb, 1980 után született korosztályban hirtelen megugrik, szignifikánsan nagyobb az önértelmezés magyar elemeinek túlsúlya. Az 1945 után bevándoroltak történeti rétegén belül a lengyel nők aránylag erősebben tartják az eredeti közösséghez fűző szálakat, mint a férfiak. Az örmények között csak azok a nők válaszoltak így, akik nem Magyarországon születtek. Lehet-

seges, hogy ennek háttérében a férfiaknak a családi otthon falain kívüli nagyobb aktivitása áll; minden bizonnyal korábban tudtak elhelyezkedni a magyarországi álláspiacon, mint a nők. Következésképp gyakoribbak és sokrétűbbek interakcióik a többségi társadalommal, onnan több impulzus éri őket, hamarabb integrálódtak a többségi társadalom életébe. Érdekes viszont, hogy a minta egészében, tehát a 17. századtól 1945-ig bevándoroltak leszármazottai között fokozottan mindhárom minta esetében a férfiak kisebbségi identitásőrzése mutatkozik tartósabbnak és erősebbnek.

A ruszinoknak és a lengyeleknek hosszú múltra visszatekintő rurális településkörzetük van, ahol korai történeti rétegeik lakóhelyei találhatóak. Mindkét csoport esetében Borsod-Abaúj-Zemplén megyén belüli kistérségekről van szó. Az itt élő lekérdezettek körében mindkét részről mintájuk átlagánál már dominánsabb az önmeghatározás magyar komponense. Ám ebben a rétegben is van egy-egy olyan település – ruszinoknál Komlóska, lengyeleknél Ládbesenyő-Andrástanya –, ahol e hagyományos falusi településkörzet többi községéhez képest lényegesen szívsótabban, elevenebben tovább élnek az etnikai csoport identitáselemei. Ott tehát, ahol mindkét kisebbség esetében még ma is a legjelentősebb az arányuk a település össznépességében. A közeli nagyvárosokban (Miskolcon, Ózdon, Sátoraljaújhelyen) élő megkérdezettek önelnevezéseiben a minta átlagához képest az etnikai csoportra utaló komponenset találjuk erősebb pozícióban, közöttük már több az újabban bevándorolt. Budapesten, de különösen azokban a vidéki városokban, ahol a lengyelek újabban bevándorolt csoportjai telepedtek meg, összességében már a kisebbségi dominanciájú önmeghatározás a jellemző. Mintájuk átlagához képest a fővárosban és a régi településkörzetükön kívül élő ruszin válaszadók szintén fontosabb szerephez juttatták önbesorolásukban származásuk ruszin elemét. Ez a személyi kör 1945 utáni betelepülőkből és olyan ruszin értelmiségiekből áll, akik vagy „természet adta módon” kötődnek a ruszinsághoz, vagy voluntarista módon hangsúlyozzák identitásuk – esetleg újra felfedezett – ruszin elemét.

Az önelnevezés különféle variánsaiból kibontakozó identitáskonstrukciók azonban az előbbieknél tárgyaltaknál szorosabb korrelációt mutatnak a lekérdezettek nyelvi sajátosságaival.

4. NYELV ÉS ÖNBESOROLÁS, NYELVI KOMPETENCIÁK

A 2001-es népszámlálás eredményei szerint az elmúlt évtizedben fordulat állt be a legtöbb hazai kisebbségnél az anyanyelvi és nemzetiségi önmeghatározás viszonyában, az utóbbi javára. Ezt a jelenséget azon-

ban nem lehet leegyszerűsíteni arra, mintha a nemzetiségi nyelvek térvesztése hirtelen, egyetlen évtized alatt gyorsult volna fel, és degradációjuk dinamikusabb ütemű lenne a kisebbségi etnikai és kulturális önazonosságok visszaszorulásánál. A fordulat az anyanyelv és nemzetiségi önbesorolás viszonyában minden bizonnyal már korábban bekövetkezett, de a népszámlálási statisztika – rajta kívül álló okokból – ezt nem tudta megragadni. A nyelvi kérdőpontokra adott válaszok ugyanis elvileg tárgyyszerű, látszólag értékmentes nyilatkozatok: a kérdezett akaratától látszólag független vagy legalábbis annak beállítható tény, adottságot rögzítenek, s látszólag nem személyes elkötelezettségen alapuló választást deklarálnak. A nemzetiség nyílt megvallásához a 20. század közepén fűződtek keserű tapasztalatok,³ melyek árnyéka egészen a demokratikus rendszerváltásáig kísértett. Lehetséges, hogy az 1941-től kezdődően egyidejűleg kétféle kérdőpontot (anyanyelv, nemzetiség) alkalmazó népszámlálások sorában egészen 1990-ig éppen ezért vagy ezért is tüntették fel magukat a kisebbségi identitásúak inkább a nem magyar anyanyelvűek, mint a nem magyar nemzetiségűek között.

A 2001-es népszámlálást nem árnyékkolták be többség-kisebbség aktuális feszültségei és a többség asszimilációs „elvárásai” oly mértékben, hogy ebből a szempontból megkérdőjelezhetnénk a népességösszeírás hitelességét. Mostanra az imént említett rossz emlékek is vesztettek erejükből. Két új kérdőpont bevezetésével lehetőség nyílt a nemzetiséghez fűződő különböző szálak eltérő erősségéről differenciáltabban is nyilatkozni. Szintén újdonság volt, hogy a válaszadók akár három népcsoporthoz, illetve nyelvhez való kötődést is megjelölhettek. A többes válaszadás biztosítása és a nemzetiségi kötődés különböző aspektusaira vonatkozó újabb kérdőpontok szerepeltetése lehetővé tette az elmúlt évtizedek asszimilációs folyamatai következtében két- vagy többnyelvűvé és többes kötődésűvé váló emberek számára a valós identitásukat pontosabban leképező, összetettebb bevallást. Az anyanyelv térvesztése, a nyelvváltás, nyelvcsere folyamata bár nem szükségszerűen, de fel is erősíthette a nemzetiségi önbevallásra való hajlamot mint kompenzációs magatartást azokban, akik a nemzetiségi nyelvet már csak másodnyelvként vagy úgy sem beszélik, de érzelmi, családi stb. kötődéseik továbbra is maradandónak bizonyultak valamely nemzeti kisebbség, etnikai csoport irányában.⁴ Meggyőződés

³ A németek 1946–1948 közötti kitelepítése során a kitelepítendőek körének megalapításánál részben az 1941-es népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi adatait vették alapul.

⁴ Lásd erről Szarka 2003, 296.

szerint elsősorban ezeknek a körülményeknek tudható be, hogy nyelv és nemzetiségi önbesorolás viszonyáról csak most, 2001-ben kaptunk a korábbi évtizedek népszámlálási eredményeitől eltérő láteteletet. Újabb bevándorlók tömegesebb megjelenése természetesen újra felduzzaszthatja a nyelvi kompetenciákkal rendelkezők arányát a kisebbségen belül, de a tapasztalat azt mutatja – s erre egy későbbi fejezetünkben részletesebben is visszatérünk –, hogy amennyiben ezek a csoportok meggyökereznek, néhány generáció leforgása alatt identitás és nyelv viszonyában ugyanez a folyamat zajlik le körükben is. A kérdőíves vizsgálat alább bemutatandó adataiban is ezeket a fejleményeket konstatálhatjuk.⁵

A vizsgált minták elemzése is arról tájékoztat, hogy nincs egyértelmű megfelelés nyelv és önbesorolás között. Számos konkrét variánsa lehet ennek a viszonyrendszernek. A nyelv önmagában nem identitást meghatározó tényező.⁶ A kisebbségek régebbi történeti rétegei többségükben már nem vagy egyre csekélyebb mértékben élnek nyelvükben, mégsem oldódott fel teljesen partikuláris etnikai csoportjelöltségük. Azt azonban az alábbi adatok is bizonyítják, hogy a kisebbségi nyelv ismerete növeli egy adott kisebbségi csoportba való önbesorolásnak a valószínűségét, s minél elevenebb, dominánsabb, funkcionálisabb és evidensebb a kisebbségi nyelv tudása, illetve szerepe, annál szignifikánsabb az önmeghatározás kisebbségi etnikai komponense. Tehát a nyelv a kisebbségi csoportoknak mégiscsak az egyik legfontosabb kötőereje, és túlélésüknek, fennmaradásuknak biztosítéka lehetne. Az évtizedekkel, évszázaddal ezelőtt még egyértelműen határkijelölő funkciót betöltő nyelv ugyanakkor ma már nem lehet alkalmas arra, hogy megvonja a csoportba tartozók, tartozandók és tartozhatók körét. Az erre irányuló törekvés öncsonkításhoz vezetne. A csoport túlélése érdekében a teret, funkciót veszítő nyelv helyére – kényszerűségből – az etnikai közösségek másfajta, még meglevő sajátosságait kell tudatosítani, mozgósítani, előtérbe helyezni.

Maga a nyelvismeret nem garancia arra, hogy valaki kizárólag vagy nagyobb hangsúllyal a kisebbségi csoportba sorolja magát. De az adott sokaságon belül, a sokaság átlagához képest, közülük mégis többen kötődnek erősebben a kisebbségi csoporthoz, mint azok, akik gyengébben vagy egyáltalán nem beszélnek a nyelvet. A puszta nyelvismeretnél az elsőként megtanult nyelv s annál is inkább a ma jobban beszélt nyelv növeli meg a kisebbségi identitáselemek súlyát az önértelmezésben.

⁵ Melléklet 3.8. táblázatok.

⁶ Bindorffer 2001, 61.

Olyat egyáltalán nem láthatunk a mintákban, hogy akinek az önbesorolása egykomponensű kisebbségi, az egyáltalán ne beszélte volna a kisebbség nyelvét. A ruszinoknál és a lengyeleknél a kisebbség-domináns kettős identitásúak is valamennyien beszélték a nemzetiség nyelvét. Az örményeknél azonban az utóbbiak negyedének már nem volt kisebbségi nyelvismerete.

A ruszinoknál és a lengyeleknél az egykomponensű magyar önmeghatározást választóknak számottevő $\frac{1}{4}$ -nyi, illetve közel $\frac{2}{5}$ -nyi része is beszél jól-rosszul az illető kisebbség nyelvét, örmények között viszont senki sem.

Az örmények között ezzel szemben még azoknak is csak csekély töredéke (8%-a) nem vállalta a kisebbségi csoportba tartozás semmilyen formáját, akik egyáltalán nem tudtak örményül. Ugyanez az arány a lengyeleknél közel 31, a ruszinoknál majdnem 68%. Az örmény mintánál maradvá: még az örményül nem jól beszélőknek is a többsége a kizárólag örmény, további 22%-a a dominánsan örmény önmeghatározást tartotta érvényesnek, s csak a maradék választotta a magyar-domináns, de még mindig kettős önbesorolást.

Nem zárható ki teljesen az sem, hogy a konzerválódott vagy újraéledő kisebbségi identitás növelheti a már feledésbe merülő nyelv presztízsét, motiválóan hathat újratanulására, következőképp egyes válasszokban inkább ez a presztízs, illetve újratanulási szándék, semmint a tényleges nyelvtudás vagy nyelvhasználat jelölhette ki a kisebbségi nyelv pozícióját.

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy mind a három lekérdezett sokaság esetében nem elhanyagolható a kisebbségi nyelvet második nyelvként, utólag megtanulók aránya. Az örmények 71,7%-a, a ruszinok 54,5%-a, a lengyelek 31,9%-a *nem* a kisebbség nyelvét tanulta meg *elsőnek*, s ehhez képest ma az örményeknek „csak” 53,2%-a, a ruszinoknak 32,2%-a, a lengyeleknek 18,8 %-a nem beszél ezeket a nyelveket.

Ugyanakkor az ezzel ellentétes tendencia is kirajzolódik az adatokból – az anyanyelv, vagyis az elsőként megtanult nyelv másodnyelvvé válásának és további degradációjának folyamata. Legerőteljesebben a ruszinoknál, legkevésbé a lengyeleknél. Az örményeknél a kérdezettek 26,1%-a, a ruszinoknál 30,7%-a, a lengyeleknél 55,1%-a a kisebbség nyelvét tanulta meg elsőnek, de ma már csak 13%-uk, 6%-uk, illetve 34,6%-uk beszél jobban az anyanyelvet. Ha az előbbieket mellett azokat is számításba vesszük, akik a magyarral együtt tanulták meg elsőként a kisebbség nyelvét, akkor is ugyanezt a folyamatot szemlélhetjük: örményeknél ez a kör 28,3, ruszinoknál 45,6, lengyeleknél 68,1%-os volt, ma a kisebbség nyelvét jobban vagy a magyarral egyformán beszélők aránya együttesen 17,3%, 34,9%, 54,5 %. Mindkét számítást figyelembe véve a

lengyelek nyelvvesztése a legalacsonyabb arányú (37%-os az előbbi, 20%-os az utóbbi számítás szerint). Ha az elsőként a kisebbség nyelvét elsajátítókat hasonlítjuk össze az ezt a nyelvet ma is jobban beszélők arányával, akkor a ruszin nyelv tévesztése mutatkozik jócskán a legrohamosabbnak (80%, az örményé 50%). Ha az előbbiekhöz hozzávesszük az elsőként két nyelvet elsajátítókat, illetve a két nyelvet ma is egyformán beszélőket, akkor az örmények állnak a legrosszabbul 39%-os veszteséggel (a ruszinoké 23%-os).

A ruszinoknál a kisebbségi nyelv pozícióját illetően alig van különbség a különböző helyeken születettek, illetve a különböző korokban bevándoroltak rétegei között. Pontérték átlagokban ez a szóródás az egyes aspektusokban 0,4–1,53 közötti. Az örményeknél és a lengyeleknél szélesebbre nyílt az olló: előbbieknél 1,3–3,9, utóbbiaknál 1,9–3,9 közötti eltéréseket regisztráltunk. A ruszinoknál egyrészt a lekérdezettek nagyfokú földrajzi homogenitása, jelesen a kis-magyarországi ruszin „tömbterületen” évszázadok óta élők történeti rétegének túlképviseltsége okozza ezt, másrészt az, hogy a mintában szereplők minden egyes bevándorló rétege is a történeti Magyarország területén belülről érkezett. Ellenben a lengyel és az örmény mintában élesebben elválnak egymástól a különböző történeti rétegek. Az örményeknél a 17–18. században bevándorlók leszármazottai már csak elvétve beszélik kisebbségük nyelvét, az anyaországból és a szomszédos törzsterületről a 20. század második felében bevándoroltak viszont egynyelvűek vagy első nyelv domináns kétnyelvűek. A lengyeleknél a derenki múltú és az ipari kolóniákat alkotó dualizmus kori réteg a ruszin többséghez hasonló képet mutat, és meglepő szívóssággal őrzi nyelvtudásának maradék elemeit. A másik póluson a lekérdezetteknek is a többségét alkotó, szocializmus kori migráció egyértelműen első nyelv domináns csoportja áll. Azoknál a legnagyobb arányú a nyelvvesztés, akik sem a területi kontinuitását is fenntartó, sem az anyaországból vagy törzsterületről újabban érkezettek közé nem tartoznak. A ruszinoknál és a lengyeleknél a két szélső pólus közé esők területileg különülnek el mind az archaikusabb, mind az újabb bevándorló csoportoktól.

Úgy tűnik, hogy összességében a nők aránylag jobban őrzik kisebbségi nyelvi kompetenciáikat.⁷ A lengyel és a ruszin mintában a nők között eleve nagyobb a kisebbségi első nyelv dominánsok és a kisebbségi nyelvet ma is jobban beszélők aránya. Az örményeknél éppen fordítva. A lengyeleknél és az örményeknél a nyelvvesztés mértéke (a nyelvtudás szintjének az elsőként megtanult nyelvhez viszonyított aránya) ki-

⁷ Lásd a Melléklet 8. táblázatát.

sebb a nők között. Az örményeknél ráadásul a nyelvet utólag elsajátító nők aránya is kedvezőbb a férfiakénál (a másik két mintában nem). Csak a ruszinok esetében halványul a nők között gyorsabban az első nyelvi beszédképesség.

A legutóbbi népszámlálás adatai azt jelzik, hogy a lengyel és a ruszin kötődésűek között minden tekintetben lényegesen nagyobbak a nők kisebbségi nyelvi kompetenciái, mint a férfiakéi. Az örmények esetében a férfiak között lényegesen magasabb az örményt anyanyelvüknek deklarálók aránya, ám a nyelvi kompetenciák összességét tekintve (anyanyelv, családi, baráti közösségben, illetve azon kívül beszélt nyelv együtt) a nők között aránylag gyakoribb a kisebbségi nyelv valamilyen szintű ismerete.

Mind a három vizsgált kisebbség a maga egészében, összképében sajátos, egymástól eltérő karaktert képvisel a nyelv és a nemzetiségi önbesorolás viszonyában, s ezen keresztül a kisebbségi csoporthoz és a kisebbségi csoporttagság értékéhez való viszonyulás tekintetében is. Az örményeknél és a ruszinoknál az etnikai tudáskészlet nyelvi elemei és az önmeghatározás szinte elszakadtak egymástól, csak éppen ellenkező előjellel. Az előbbieknél a nyelvi komponensek állapota inkább a magyar identitás túlsúlyát tételezné föl, ennek ellenére inkább azt látjuk, hogy az örménységhez, az örmény etnikai csoporthoz fűződő viszony az erősebb. A nyelv szerepéből a származási csoport más, nem annyira nyelvhez kötött értékei, sajátságai sokat át tudtak venni. Az örménységhez való ragaszkodást, ennek mélyen átélt értékét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az anyanyelv leggyengébb pozíciója ellenére itt található a legkevesebb „dezertőr”, tehát az, aki csak a származás objektív tényét hajlandó elismerni. A ruszinokra ennek éppen az ellenkezője áll. A minta adatszolgáltatói egy olyan közösség képét idézik fel, amely – e csoport térbeli kontinuitásából, település és etnikum szoros kapcsolatából adódóan – generációról generációra készen kapta az etnikai csoport lassan kifakuló, mert nem különösebben ápolt, de még éppen rendelkezésre álló mindennapi tudáskészletét, nyelvét, szokásait, hagyományvilágát, beidegzettségét. Nem annyira tudatosan, mint inkább készen kapottságuk, megkerülhetetlenségük miatt, a szokásszerűség hatalma, a megszokottság kényelme által vezérelve vették át azokat anélkül, hogy különösebb viszonyt alakítottak volna ki azokkal. Nem csoda tehát, hogy noha a nyelv, legalábbis valamilyen szinten, jórészt még a kezük ügyében van, összességében mégsem erősíti önmeghatározásukban, önértelmezésükben a ruszinsággal való azonosulás szálait, melyek már igencsak meglazultak. Ruszin származásúak között a legtöbb a csoportelhagyó, aki már csak családtörténete érdekes színteljeként tekint származására ruszin vonulatára. A lengyel

csoport egészére a nyelvi aspektusok és az önmeghatározás összhangja jellemző. Az 1945 után bevándorolt történeti réteg meghatározó szerepe miatt közöttük a legmagasabb arányú a lengyel egynyelvűség és az első nyelv domináns kétnyelvűség. A csoport és nyelve pozícióját javítja a közeli, erős, nagy kultúrájú európai anyanemzet háttere, az európai civilizáció fejlődésének produktumait folyamatosan magába építő lengyel nyelv. Ugyanakkor az asszimilációnak való ellenállást gyengítő tényezők is működnek: a magyarsággal való kulturális hasonlóság és az újabb történeti réteg területi szétszórtsága, a kisebbség fragmentáltsága.

A nyelv és önbesorolás kapcsolódásairól, illetve nyelv és etnikai csoport koherenciája viszonyáról írottak egybevágóan a népszámlálás eddig megismert eredményeivel. Ezek szerint a magukat az örmény és a lengyel nemzetiséghez sorolók, illetve az e nemzetiségek kulturális értékeivel, hagyományaival azonosulók száma lényegesen meghaladja az ugyanilyen anyanyelvűekét. A ruszinoknál más a helyzet: anyanyelvi népességük száma meghaladja a nemzetiségi csoporttagságot vállalókat.

De mindezek az összefüggések nem csupán a nemzetiségi bevallás és az anyanyelv, hanem az identitáselemek és a nyelvi jellegzetességek viszonyára általában is érvényesek. Az örmények és a lengyelek közül a nemzetiséget és a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődést minden összehasonlításban több ember választotta a népszámlálás által bemért népességükben, mint az anyanyelvet és a családi, baráti közösségben használt nyelvet. A ruszinoknál ellenben éppen fordított a helyzet.

A nők és a férfiak között önbesorolás és nyelvi készségek viszonyában, mind a mintánkban, mind a népszámlálási eredményekben szignifikáns különbségek mutatkoznak. A népszámlálási eredményekben ez úgy jelentkezik, hogy férfiak körében a kisebbségi önbesorolás a nőkéhez viszonyítva mindig kiugróbb mértékben erősebb saját nyelvi kompetenciáiknál. Mintánkban is lényegében ezt figyelhetjük meg, bár itt egyes esetekben a lengyel nők és a ruszin férfiak az önbesorolás és a nyelvi kompetenciák erőviszonyában a népszámlálásától eltérő képet mutatnak.

Továbbra is a népszámlálásra reflektálva: mind a három minta lekérdezése során meg tudtak szólaltatni olyan községekben lakókat, melyekben a népességösszeírás nem talált az adott kisebbséghez bármilyen szállal kötődő embereket. Az Ászáron és Szigetszentmiklóson lekérdezettek egyformán örménynek és magyarnak vallották magukat, igaz, egyikük sem beszéli a kisebbség nyelvét. A vizsolyiak közül ketten egyensúlyban levő ruszin és magyar identitásról nyilatkoztak, s

mindketten beszélnek, mégpedig a magyarral azonos szinten a ruszin nyelvet. Harmadik társuk viszont csak származását tekintve volt ruszin, és nem beszélt a nyelvet. A görömbölyiek mind a négyen már a ruszin közösség határain kívül levőknek jelentették ki magukat, s a nyelvet sem beszélték. A boldogkőváraljai ruszin származásúak közül az egyik magyar domináns kettős önmeghatározással élt, a másik kizárólag magyarnak vallotta magát, egyikük sem beszélt már ruszinul. Megjegyzendő még az is, hogy Múcsonyban a népszámlálás összesen 4 ruszin nemzetiségű, 1 ruszin anyanyelvű, 7 nyelvhasználó, illetve 9, a ruszin kulturális értékekhez és hagyományokhoz kötődő személyt regisztrált. Ehhez képest a felmérés során 71 ruszin származásút szövegezték meg a községben, ebből 1 dominánsan ruszinnak, 10 egyformán ruszinnak és magyarnak, 19 elsősorban magyarnak, másodsorban ruszinnak, 41 csak magyarnak minősítette magát. Tehát a 71-ből 30-an jelezték ruszin elemek jelenlétét önmeghatározásukban. A nyelvet viszont némileg többen, 37-en (14-en jól, 23-an nem túl jól) beszélnek, a nyelvismerők közül 2-en jobban, 9-en a magyarhoz hasonlóan tudják megértetni magukat ruszinul. A múcsonyi példa a nyelv és identitás viszonyával kapcsolatos előbbi fejtegetésre is visszautal, erősítve azt. Szendrőládon a 2001-es census során nem írtak össze lengyel kötődésűt, szemben a mintavétellel, amelynek alkalmával 10-en juttatták ki- fejezésre lengyel származásukat. Közülük 2 egyformán magyarnak és lengyelnek deklarálta magát, 6-an a magyar elemek túlsúlyát mutató kettős kötődést tartották magukra nézve érvényesnek, s csak kettejüknek volt egykomponensű magyar azonosságtudatuk. Négyen, ha nem is jól, de tudtak lengyelül. Martonyiban egyetlen lengyel kötődésű személyt azonosítottak a népszámlálás során, a mintában viszont 10 lengyel származású helybeli szerepel, közülük 8-an kettős identitásúak (1 lengyel, 1 magyar domináns, 6 kiegyensúlyozott kettős kötődésű), közülük 4-en, ha nem is jól, de tudnak lengyelül. Mindezek a példák is illusztrálják, hogy még a legkörültekintőbben előkészített és nemzetiségpolitikai tehertételekkel a legkevésbé megterhelt népszámlálások sem tudják teljes mértékben felszínre hozni a lakosság nemzetiségi kötődéseinek minden árnyalatát, finom szerkezetét. Az identitáselemekről való nyilatkozattétel eredménye szituációfüggő. Nem mellékes, ki és hogyan kérdez rá.

A szervezők tehát meg tudták szólítani a nemzetiségi kötődésnek egy olyan határmezsgyéjén, nagyon „ritka légkörében” élő embereket is, akiket részint már csak családtörténetük valamely hajszálvékony, szinte álomszerű szála, részint jelenbeli környezetük megítélése köt – valamilyen oknál fogva – az adott etnikumhoz. Az érintettek – anélkül, hogy ennek etnikai relevanciája tudatosulna bennük – rendelkeznek

olyan attribútumokkal, például olyan család- és/vagy utónévvel, habitussal, szokásokkal, vallási kötődéssel, asszociációkkal, ízléselemekkel, értékrendbeli sajátosságokkal, szakmai készségekkel, tárgyakkal, esetleg sajátos testi, fiziognómiai tulajdonságokkal stb., melyek alapján környezetük a hozzájuk hasonló a hasonlóság, a tőlük különbözők a különbözőség okán őket ahhoz az etnikai csoporthoz vagy oda is sorolják, melyre a felsorolt jellemzők a közfelfogás szerint érvényesebbek, mint ahová az érintettek sorolják magukat. Gyakran még akkor is, ha az érintettek önértelmezése, etnikai tudáskészlete és tudatukkal ellenőrzött belső világa ezt a fajta azonosítást egyébként nem is hitelesíti. Mindazonáltal a környezet besorolásával való szembesülések sorozata, a családtörténet ismeretével párosulva, tudatosíthatja és ezáltal valamilyen szinten tartósíthatja, mindenesetre továbbadhatóvá, tovább örökíthetővé teszi az adott etnikumhoz kötődő kognitív elemeket. És mindaddig, amíg ezek a szálak, az öntudatlanul hordozott vagy tudatosult attribútumok és a tudáselemek nem enyésznek el teljesen, addig ezek felkelthetik az érdeklődést. Ezekkel gondolati és érzelmi viszonyba lehet kerülni, s adott esetben ezek aktivizálódhatnak is: nyersanyagai lehetnek az identitásépítésnek, amennyiben valamilyen hiányérzetet, az önértelmezés valamilyen hiátusát orvosolni képesek. Különösen akkor, ha kiderül, hogy e szálak gyengülését a családtörténet egy adott pillanatában tudatos elfojtás idézte elő, amit külső körülmények kényszerítettek mint önvédelmi reflexet, a veszélyeztetett etnikai csoport tagjaira. Ennek a válaszdói rétegnek a megszólaltatása mindenképpen pozitív hozadéka a vizsgálatnak, hiszen ők azok, akiket a legutóbbi népszámláláson bevezetett újabb kérdőpontokkal sem lehetett igazán felismerhetővé tenni. Általuk láthatóbbá, érzékelhetőbbé vált az a szféra, melyet egy adott nemzetiséghez valamiképpen kapcsolódók legkülső körének nevezhetnénk. Ide tartoznak azok, akik a csak a kulturális értékeket, hagyományokat vállalók szféráján is túl helyezkednek el. Ők azok, akiket már annyi- val erősebb szálak fűznek más nemzetiséghez (többnyire a többségi nemzethez), hogy esetükben már aszimmetrikus kettős identitásról sem lehet beszélni. Mégis ismerik, számon tartják származásuk kisebbségi etnikai vonalát, s tudva vagy nem tudva, akarva-akaratlanul még hordoznak magukban, életvilágukban különféle fragmentumokat, töredék üzeneteket egy másik etnikai csoport kultúrájából. Az effajta kötődési szint ismerete azért fontos, mert az ún. településhálózattal nem rendelkező (vagy mikro-) kisebbségek becsült, tehát a népszámláláson bemétrnél tágabb állományának nagyobb része valószínűleg már ebbe a körbe tartozik.

5. NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV NEMZEDÉKENKÉNT

A kérdőíves vizsgálat nemzedéki dimenziói összességében a várt eredményt hozták: az azonos korosztályokhoz tartozó lekérdezettek nagyszülőktől unokáig terjedő leszármazási láncán belül generációról generációra haladva tendenciaszerűen csökken a nem magyar identításelemek súlya, illetve előrehalad a nyelvváltás folyamata a két-nyelvűvé, majd a magyar anyanyelvűvé válás stádiumain keresztül egészen a kisebbségi nyelvi kompetenciák elvesztéséig.

Ezt a sommás megállapítást azonban számos kiegészítéssel kell árnyalnunk. A lekérdezettek egyes korosztályaiban – legkevésbé az 1979 után születettekében – eltérő arányokban keverednek a külföldön, sokszor az anyaországban, illetve a Magyarországon születettek, valamint a különböző korszakokban bevándoroltak leszármazottai. Tehát – ismét az 1979 után születettek kivételével – az már nem áll, hogy minél fiatalabbak maguk a megszólaltatottak, annál asszimiláltabb, illetve nyelvilag magyarosodottabb összképet mutatna az általuk reprezentált, rajtuk keresztül megvizsgált rokon hálózat.

5.1. Minősítések a nemzeti identitás generációk közötti változásairól

Nézzük meg először a nemzetiségi minősítések nemzedékenkénti alakulását.⁸ Eközben azonban ne felejtjük el azt a körülményt, hogy a minősítéseket a lekérdezettek s nem az érintett rokonok adták.⁹

Az örmény és a lengyel mintában a lekérdezettek generációja mint-ha etnikai *revivalt* mutatna: az előbbieknél nem csupán pontérték-átlaga mutatja ezt, hanem az egyértelműen vagy dominánsan örmény minősítésű rétege is szélesebb, mint a felmenőiké. A lengyeleknél már összetettebb a kép: a felmenőkénél jobb pontértékátlagot a kettős kötődésűek magasabb, illetve a tisztán vagy dominánsan magyar kötődésűek alacsonyabb aránya alakította ki. E két sokaságnál azonban a kérdezet-

⁸ Lásd a Melléklet 9–14. táblázatait.

⁹ Fontos megjegyeznünk, hogy mivel ennél a kérdésnél nem ugyanazok közül a kategóriák közül lehetett választani, mint az interjúalanyok mai önbesorolásának szondázásakor, ezért itt magukra a lekérdezettek vonatkozóan a korábbiaktól némileg eltérő számokat fogunk látni. Itt az egykomponensű kisebbségi önbesorolást vallókon kívül a dominánsan kisebbségi identitású kettős kötődésűeket is az adott nem magyar nemzetiségi közösséghez tartozóknak minősítettük, és fordítva: a magyar dominanciájú kettős identitásúakat is magyar nemzetiségűnek. Csak a mindkét közösség iránt egyforma lojalitásról nyilatkozókat helyeztük el az alábbi táblázatok kettős kötődésűek rejtő oszlopaiban.

tek leszármazóinak nemzedékeiben hirtelen, földcsuszamlásszerű magyarosodásnak lehetünk tanúi. A ruszinoknál a nem magyar nemzetiségi komponens eróziója viszont az idővel párhuzamosan haladó, megszakítatlan, de az előbbiekéénél egyenletesebb lefutású folyamat.

Igaz ugyan, hogy az örmények kiinduló állapota is már az önértelmezés magyar komponensének irányába való eltolódást mutatja, de a nagyszülőktől az unokákig ívelő folyamatban összességében kisebb veszteséget szenvednek el, mint a másik két sokaság. Tehát a közösségi identitás újratermelődésének deficitje csekélyebb mérvű, mint a ruszinoknál és a lengyeleknél annyira, hogy mind a gyermekek, mind az unokák generációjában már az örmény minta kisebbségi mutatói a legjobbak. A ruszinoknál a nagyszülőktől az unokákig terjedő ívben viszonylag nagy a veszteség, de ennek üteme a megkérdezettek generációjától kezdődően lassabb annál, mint amit a másik két mintában láthatunk. A lengyeleknél a nagyszülőktől a megkérdezettekig alig van lemorzsolódás, sőt – láthattuk – némi revitalizáció is érvényesül, innentől kezdve azonban rohamos a lengyel komponens térvesztése.

A ruszinok tudati átalakulásának generációnkénti folyamatosságát, viszonylagos egyenletességét a megkérdezett sokaság földrajzi, néprajzi és szociológiai értelemben vett nagyfokú homogenitása magyarázza. Köztük a legkevesebb a mobil elem, többségük nemzedékek óta ugyanabban a környezetben nőtt föl, ugyanabból a populációból házasodott, így az ő magyarosodásuk dinamikáját a külvilág behatolásának üteme, a magyar nemzetállam építés, majd a globalizáció, illetve a külvilággal való kapcsolatuk élénkülése szabta meg. Ha megnézzük a táblázatokat, észrevehetjük, hogy az apai, illetve az anyai vonal – mind a nagyszülők, mind a szülők generációjában – mennyire egymáshoz hasonló nemzetiségi minősítést kapott az utódoktól. A két legidősebb generáció között a ruszin nemzetiségűek aránya kb. 9–11 százalékponttal csökkent, valamelyest (4–5 százalékponttal) nőtt a kettős identitásúak köre, és 7, illetve 11 százalékponttal nőtt a magyar önbesorolásúak aránya, miközben az alternatív (ukrán, német, szlovák) identitások is nyom nélkül feloldódtak. A válaszdók generációjában a kisebbségi önbesorolásúak nagy térvesztése a kettős identitásúak arányát duzzasztotta fel, s az előző generációváltáshoz képest lassult a teljesen elmagyarosodók körének növekedése. Ugyanakkor ebben a nemzedékben szintén nagyon hasonló a házaspárok etnikai önértelmezése olyannyira, hogy globálisan (pontértékátlagokban számolva) a férjek és a feleségek csoportjának teljesen megegyezik a két szélső identifikációs modelltől mért távolsága, magyarul: ebben a sokaságban találkozunk a legkevesebb vegyes házassággal. Közvetetten ezt példázza az is, hogy gyer-

meknemzedék kisebbségi identitásának a szülőkéhez mért oldódása is közöttük bizonyult a leglassabbnak.

Az örmények és a lengyelek esetében minden generációban szemmel látható az apai és anyai vonal eltérő etnikai színezete, ami különösen a jelen generáció házasaiban kulminál elsősorban a lengyelekénél. Míg a felmenők között az örményeknél meghatározóan az apai vonal kisebbségdomináns, addig a lengyelekénél a női ág. Az örményeknél és a lengyelekénél a lekérdezettek generációjában sokkal nagyobb mérvű a vegyes házasság, mint a ruszinoknál, és lényegesen magasabb is az előbbieket házastársai között a magyar partnerek aránya. Minden bizonnyal ez az egyik oka annak, hogy a lekérdezettek gyermekei és főleg unokái között rohamosan fakul az önértelmezés kisebbségi árnyalata.

Mindegyik sokaságra jellemző, hogy a lekérdezettek gyermekeiben a teret veszítő kisebbségi identitás a kettős kötődésűek arányát duzzasztja fel, az unokák generációjában viszont már az utóbbiak köre is drámaian leszűkül, s közöttük az egykomponensű magyar azonosság-tudat úgyszólván egyeduralkodóvá válik.

5.2. Minősítések az anyanyelv generációk közötti változásairól

Az anyanyelvhez fűződő viszony nemzedéki sajátosságai és nemzedékenkénti változásai a nemzetiségi karakterével számos szinkronvonalat mutatnak, ugyanakkor néhány vonatkozásban el is térnek azoktól.¹⁰ A kisebbségi nyelv mindhárom mintában generációról generációra, megszakítás, visszakanyarodás nélkül veszít teret, halad valamikori (a lengyelekénél és a ruszinoknál) domináns szerepéből a másodnyelvvé válás, majd a hétköznapi életben való funkcióvesztés, végül a teljes feladás irányába.

A ruszin nagyszülők, továbbá a lengyel nagyszülők, szülők és válaszadók generációiban még a kisebbségi anyanyelvűek voltak és vannak meggyőző, sőt a lengyelekénél *túlnyomó* többségben. Velük ellentétben az örmények között már a nagyszülők generációjában is a magyar nyelv dominált.

Az anyanyelv térvesztése a ruszin és a lengyel mintára is jellemző, de még nem jutott el abba a stádiumba, ahová az örmény unokák generációjában. Köztük már egyetlen tisztán örmény anyanyelvűt sem találunk. A ruszinoknál és a lengyelekénél az újabb nemzedékek mögött egyelőre valamivel szélesebbnek tűnik a kisebbség kulturális jegyeit

¹⁰ Lásd a Melléklet 15–16. táblázatait.

hordozó családtagokból, rokonokból, ismerősökből vagy helybeliekből álló ama hálózat, amely akarva-akaratlanul a felmenők nyelvének valamilyen szintű elsajátítását eredményezi, s ha nem is akadályozza meg, de legalább lassítja a teljes nyelvvesztés folyamatát. Ha azonban a táblázatokban észlelhető folyamatok eddigi medrükben haladnak tovább, lengyelek és ruszinok hamarosan beérik az örményeket. Ugyanis a nyelvvesztés az előbbieket között gyorsabb lefutású folyamat, bár kétségtelen: esetükben volt is miből veszíteni.

A nagyszülők és szülők generációja között a lengyeleknél lényegében nem, az örményeknél alig tapasztalható különbség, a ruszinoknál azonban már figyelemre méltó változást regisztrálhatunk. Az újabb nemzedékváltás során az örményeknél jelentősen, a lengyeleknél alig észrevehetően, de mindkettőnél gyorsul, a ruszinoknál viszont lassul a nyelvi magyarosodás tempója. A lekérdezettek és gyermekeik között mindegyik mintában felerősödik a kisebbségi nyelv erodálódása: a lengyeleknél drámai mértékben, a ruszinoknál is jelentősen, az örményeknél a legkevésbé. A gyermekek és az unokák generációja között az örményeknél gyorsulni, a lengyeleknél és főként a ruszinoknál azonban fékeződni látszik a nyelvvesztés folyamata: az unokák nemzedékében a kisebbségi nyelv pozíciója a lengyeleknél tapasztalható degradációs mértéke miatt már a ruszinok között a legkedvezőbb.

Ezeket a különbségeket nem lehet csodálkozni. A ruszin mintában szereplők felmenői között kezdődött el legkorábban a nyelvi magyarosodás folyamata, mivel ebben a mintában található a legnagyobb arányban olyan ősök, akik magyar környezetben éltek. A nagyszülők generációjának eltéréseire a magyarázatot az adja, hogy az örmények felmenői között sokkal nagyobb lehetett a magyar nagyvárosokban, területileg szétszórtan élők és a magyar történelmi középosztályba és elitbe integrálódottak aránya. A ruszin mintában lekérdezettek felmenői ellenben, csakúgy, mint maguk a lekérdezettek, etnikai kontinuitásukat még annak folyamatos eróziója mellett is őriző, tradicionális falvakban éltek, s többségük nyilván földműves volt. A lengyel adatszolgáltatók többsége viszont a nemzetiség újabban bevándorolt történelmi rétegét reprezentálja, következésképp ebben a körben a magyarosodás csak a lekérdezettek, esetleg szüleik nemzedékében kezdődhetett el.

Mindegyik mintára érvényes, hogy a nagyszülőktől a lekérdezettek generációjáig terjedő ívben lényegesen lassabb volt a kisebbségi nyelv visszaszorulása, mint az ezt követő két nemzedékváltás során.

A nemzetiségi karakterhez hasonló jellegzetességet mutatnak az azonos generációkba tartozó házaspárok (nagyapák-nagyanyák, apák-anyák, kérdezettek-házastársaik) anyanyelvi adottságai. A felmenők

két generációjában itt is lényegesen csekélyebb a partnerek közötti nyelvi távolság, mint a lekérdezettek és házastársaik között. Az örmény mintában az apai, a ruszin és a lengyel mintában az anyai ág képviseli erőteljesebben a nem magyar anyanyelvi vonulatot, mégis úgy, hogy a ruszin apai és anyai vonal s azokon belül a házaspárok között csak elhanyagolható különbségeket lehet felfedezni. A szülők generációjában az elődökhöz képest is csökken a két ág közötti nyelvi különbség úgy, hogy mindegyik mintában az addig markánsabb kisebbségi karaktert mutató ág magyarosodása gyorsul fel. A lekérdezettek és házastársaik között ismét a ruszin mintában mértük a nyelvi karakter legkisebb, 0,27 pontnyi eltérését. Itt a megszólaltatottak között a tisztán ruszin anyanyelvűek, míg házastársaik között a két nyelvet egy időben megtanulók vannak többen, de mindkét oldalon az enyhe többség már tisztán magyar anyanyelvű. Az örményeknél 0,73 pont különbség, a lengyeleknél pedig 1,90 pontnyi különbség; így a lengyeleknél jelentősen eltér egymástól a két oldal anyanyelvi karaktere. Így válik érthetővé a gyermekek generációjában megfigyelhető nagymérvű nyelvvesztés a lengyel mintában. A ruszin minta sajátossága, hogy a gyermekek nem magyar anyanyelvi mutatója mindkét szülői ág szintjénél mélyebbre süllyed, míg a másik két kisebbség esetében csak a lekérdezettek pontértékét múlja alul, bár kétségtelenül közelebb áll a válaszadók házastársainak szintjéhez.

A „két anyanyelvűség” az örmények között fordul elő a legritkábban, csupán az apai nagyapák és a gyermekek nemzedékében lépi át a 10%-os határt. A ruszin lekérdezettek vallották magukat és a rokonsági lánc többi tagját leggyakrabban egyformán kétnyelvűnek. Itt csupán az unokák között süllyed 10% alá az ilyen minősítést kapottak köre. A lengyeleknél az egyformán kétnyelvűek hányada a felmenők két generációjában 4–8% között szóródik, a lekérdezettek nemzedékében lépi át a 10%-os határt, majd a gyermekek között hirtelen egyharmadnyira szökik fel. Ebben nyilván a egyes házasságok rendkívül magas aránya bukkan fel. Egyébként mindhárom mintában a lekérdezettek gyermekeinek nemzedékéhez társították leggyakrabban ezt az adottságot. A következő generációban minimálisra zsugorodik az arányuk; legkevésbé a ruszinoknál, akik között a tisztán kisebbségi anyanyelvűek pozíciója is kedvezőbb marad, mint a másik két mintában.

Nemzetiség és anyanyelv generációs sajátosságait és változásait összefoglalva, a vizsgált minták egészét, tehát a lekérdezetteket és rokonsági láncolatukat együtt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a ruszin és lengyel származásúak identitásában a kisebbségre jellemző nyelvi tudáskészlet és az anyanyelvhez való kötődés a felmérés idején valamivel elevenebb, illetve hangsúlyosabb volt a kisebbségi csoport-

hoz való tartozás tudatánál vagy érzésénél. Az örményeknél éppen ellenkezőleg: a származástudat továbbélésében, az önmeghatározásban és a kisebbségi csoport határainak kijelölésében a nyelvnek az előbbieknél alárendeltebb szerepe volt.

Mind a három mintában a kisebbségi komponens a felmenők generációinak anyanyelvében lényegesen nagyobb szerepet játszott, mint nemzetiségi önbesorolásukban. A ruszinok és a lengyelek esetében a kétféle etnikai attribútum effajta viszonya az adatszolgáltatók és azok leszármazottai nemzedékeire is kiterjedt, tehát e minták egészére érvényes. Velük ellentétben, az örmény mintában már a válaszdók generációjában megfordult a korábbi sorrend: míg az önmeghatározásban a kisebbségi etnikai csoporthoz való szimbolikus vagy tényleges kötődés szívósabbnak bizonyul, addig az örmény nyelv drámai gyorsasággal veszíti el anyanyelvi szerepét, és szorul ki a válaszdók utódainak életéből. A vizsgált tendenciák azonban arra utalnak, hogy a lengyel és a ruszin származásúak etnikai meghatározottságaiban is egyre közelebb kerül egymáshoz nemzetiség és nyelv, de csak annak következtében, hogy az utóbbi eróziója gyorsabb ütemű, mint az etnikai önbesorolásé.

6. NYELVHASZNÁLAT, ETNOKULTURÁLIS IGÉNYEK

A nyelv jelenlegi ismeretének szintjéhez képest is nagyon beszűkültnek ítéltjük meg a kisebbségi csoportba tartozók nyelvhasználati lehetőségeit. Ez nemcsak az egyén nyelvtudására hat vissza sorvasztóan, hanem szegényíti a kisebbség nyelvét magát is, tehát a csoport egyik fontos megkülönböztető jegyét, etnikai kultúrájának hordozóját, továbbörökítésének eszközét. Ez következményeiben újra meg újra átrajzoltatja az etnikai csoport határait egészen addig, amíg végképp megszűnik határkijelölő szerepe.

Az eltöltött idő hosszát és a beszédhelyzetek sűrűségét tekintve a két legfontosabb nyelvhasználati színtér a család és a munkahely.

Noha az örmény nyilatkozók 47, a ruszinok 68, a lengyelek 81%-a jól-rosszul képes (lenne) beszélni a kisebbség nyelvét, a szűkebb családon belül manapság csak 13, 34, illetve 40%-uk használja gyakrabban, de ezek többsége is a magyarral vegyesen. Akkor sem sokkal jobb a helyzet, ha a részletezőbb és némileg megengedőbb kérdésfeltevésre adott válaszokat vesszük szemügyre. Itt a közvetlen családtagokkal (házastárssal, gyermekekkel) a nemzetiség nyelvén vagy úgy is kommunikálók aránya csak az örmény mintában mutatkozik némileg kedvezőbbnek. Tehát ezekben a viszonylatokban a nyelvgyakorlási alkalmak ritkák, így magának a nyelvnek személyközi továbbörökíthetősége, in-

novációja, újratermelése a kisebbségi csoportok szempontjából igen alacsony hatékonyságú.¹¹

A házastársakkal való érintkezések során még azoknak a lengyeleknek az $\frac{1}{5}$ -e sem szólalhat meg saját nyelvén, akik ezt a nyelvet jobban vagy a magyarral azonos szinten beszélik, egyébként az összes lengyelül tudó közel kétharmada ebben a viszonylatban egyáltalán nem használja a nyelvet. Örmények között az ilyen nyelvi kompetenciájú csoport lényegében lefedi azokat, akik ebben a relációban használják is a nyelvüket. Csak a ruszin házastársak között gyakoribb a kisebbségi nyelvhasználat azok között is, akik a magyart már jobban beszélik.

Örményeknél és lengyeleknél a gyermekekkel való társalgás során gyakrabban, ruszinoknál ritkábban kerül elő a kisebbségi nyelv, mint a házaspárok között. Előbbieknél tehát részben tudatosabb a nyelvi elemek átadása, másrészt gyakran elkerülhetetlen is az egyik házaspár fél magyar nyelvi kompetenciájának hiánya miatt. A mintabeli ruszinok között aligha lehet olyan, aki nem tud kellőképpen magyarul, tekintettel arra, hogy mindössze 6%-uk beszéli a magyarnál jobban a ruszin nyelvet.

Családon belül igazából csak a felmenőkkel való találkozások adnak alkalmat a nyelvtudás karbantartására. Ezekben a beszédhelyzetekben gyakrabban szólalnak meg a kisebbség nyelvén azok is, akik más szituációkban már nem használják azt. Ebben a kommunikációs helyzetben inkább a szülők, nagyszülők nyelvhasználatát korlátozhatja a megkérdezett utódok fogyóban levő nyelvtudása, miként az utóbbiakét az unokák rohamos magyarosodása.

A ma aktív generációk munkahelyükön magyar nyelvi környezetben élnek. Csak azok gyakorolhatják ezen a terepen a kisebbségi nyelvet, akiknek velük származásilag rokon kollégáik vannak, vagy akiket hivatásuk predesztinál erre (tanárok, művészek, önkormányzati tisztviselők, kisebbségi szervezetek funkcionáriusai stb.). Ezek aránya azonban igen csekély. A ruszinok viszonylag jobb átlagát a településkörzetükön belüli munkavállalás magyarázhatja. A ma már nyugdíjas lekérdezettek válaszait is tartalmazó és a kisebbségi nyelven való megszólalások gyakoriságot mellőző oszlopokban lényegesen jobb a munkahelyi nyelvhasználat mutatói, de csak a kétnyelvűség irányában. Ez annyiban is csalóka, mert tartalmazza azok válaszait is, akik aktív koruk kisebb-nagyobb részét nem Magyarországon töltötték. A ruszin adatok fényében nem lehet számításon kívül hagyni a nyelvvesztés nemzedékről nemzedékre előrelopakodó folyamatának szerepét sem.

Az eddigiek összegzéseként tehát megállapíthatjuk, hogy a mindenkori kommunikációból egyre inkább kiszorulóban van a kisebbségek

¹¹ Lásd a Melléklet 15/A)–H) táblázatait.

nyelve. A szűkebb családban már ritkábban nyílik alkalom gyakorlására, mint baráti körben. A lakóhelyen levő hivatalokban is jobbra csak a ruszinul tudók egy szűk köre intézheti ügyeit a kisebbség nyelvén, bár ők is inkább csak a magyarral vegyítve teszik.

A vizsgált kisebbségek nyelve mára elsősorban a ritkábban előforduló rituális, szakrális események kellékévé vált: mindenekelőtt a nemzetiségi rendezvényeké, e mellett az örményeknél a templomi istentiszteleteké, a lengyelekénél az otthoni imáé. Ám a lengyeleket kivéve ez is csalóka, ugyanis a ruszinok és az örmények istentisztelein a nemzetiség nyelve csak a liturgia bizonyos helyein fordul elő. Sokan ugyan mondják vagy éneklük az ilyen betéteket, mert gyermek- vagy ifjúkorukban megtanulták magát a szöveget, de nem igazán értik azt, csupán a lényegét, de nem a textust. A lengyeleknek vannak templomaik, ahol az istentiszteletek végig nemzeti nyelven zajlanak. Ám ezekre a helyekre a honi lengyelség zöme csak ritkán jut el, nagyobb nemzeti, nemzetiségi és vallási ünnepeken. Ugyanakkor a nemzetiségi rendezvényeken a részt vevő örmények többsége, a ruszinok egyharmada, a lengyelek egynegyede is elsősorban már magyarul szólal meg.

A lekérdezettek művelődési szokásai és etnokulturális igényei is arra utalnak, hogy az anyanyelvhasználat a rituális terek mellett az individuális kultúrabefogadás területére vonul vissza.¹² A lengyelek többsége, a mintában szereplő valamennyi lengyelül jól beszélő lekérdezett igénybe veszi a kisebbségi művelődés Magyarországon adott lehetőségeit. Könyvet, sajtóterméket egyaránt olvasnak, tévét néznek, nemzetiségi összejövetelekre járnak. Egyedül a rádióhallgatás szokása ritkább közöttük. A ruszinok passzívabb kultúrabefogadók: ők a nemzetiségi összejöveteleken való részvétel mellett főképp a kétnyelvű nemzetiségi tévéműsoraikat nézik, viszont alig olvasnak és rádióznak kisebbségük nyelvén. A lengyelekhez képest a ruszinul tudók már lényegesen kevesebben használják nemzetiségük nyelvét művelődésre. Az örmények nemzetiségi nyelvű művelődési igény szintjét az emeli valamelyest a ruszinok fölé, hogy a médiumokat és az írott sajtót, amely aktívabb és intenzívebb foglalkozást igényel a nyelvvel, gyakrabban veszik igénybe. Mindent összevetve azonban az utóbbi két kisebbség reprezentánsai között már az individuális nyelvhasználat terén is jól érzékelhető az eltérés a nyelvi készségek valamilyen szintű megléte és használatának igénye között, az utóbbi rovására. Egyre nő azoknak az aránya, akik a magyar nyelvet választják kulturális és tájékozódási szükségleteik kielégítésére.

¹² Lásd a Melléklet 16. táblázatát.

7. AZ IDENTITÁS FORMÁLÓDÁSÁBAN SZEREPET JÁTSZÓ TÉNYEZŐKRŐL

A kutatás tíz tényező szerepét vizsgálta a megszólaltatottak nemzetiségi öntudatának alakulásában. Az egyes tényezők fontosságát 1-től 5-ig terjedő skálán lehetett elhelyezni (1: nagyon fontos; ... 5: egyáltalán nem fontos).

A válaszoknak nem annyira abszolút pontértéke a lényeges, hanem inkább a felsorolt tényezőknek ezek alapján kialakuló fontossági sorrendje, a kisebbség átlagához képest mutatkozó eltérései, illetve utóbbiaknak a lekérdezett sokaságok közötti különbségei. Azt ugyanis első ránézésre megállapíthatjuk, hogy a csoportok minden egyes tényezőt a közepesnél fontosabbnak minősítettek, ami nem csoda, hiszen ezek az etnikai, nemzeti identitás alakulásában mind lényeges szerepet játszanak. Tehát itt a lekérdezettek válaszaiban valószínűleg keveredtek a „kellés” és a valóság mozzanatai, vagyis az, hogy az adott tényezőknek a nemzetiségi identitásban betöltött szerepéről általában véve mi a véleményük, és az, hogy személy szerint az ő esetükben milyen szerepet tölthettek be ezek. És mégis: az adatokból nyerhető információk lényegében egybevágóak mindazzal, amit eddig a mintákról, illetve az általuk reprezentált nemzetiségekről megállapíthattunk.¹³

Az egyes csoportokban eltérő a tényezők fontossági sorrendje. A lengyel és a ruszin minta három, a lengyel és az örmény négy, az örmény és a ruszin egyetlen tényező pozíciójában mutat azonosságot. Mindössze egyetlen faktor áll azonos, mégpedig éppen az első helyen mind a három mintában: ez a családi nevelés. A közvetlen családi környezet szocializációs hatása különösen a ruszinok között magasodik ki a többi tényező közül, ugyanakkor az örmény és a lengyel mintában egy árnyalattal nagyobb fontosságot tulajdonítottak ennek. Az örmény lekérdezettek csak a skála 1–3 pontjáig terjedő pontszámokat adtak, míg a lengyel és a ruszin mintában voltak, akik ezzel kapcsolatban a „kevésbé fontos” (4), sőt az „egyáltalán nem fontos” (5) minősítéssel is éltek.

A szülőföldnek és a jelenlegi lakóhelynek tulajdonított szerep a ruszinok között azért kerülhetett egymáshoz olyan közel, mert ebben a mintában a kettő nagyrészt egybeesik, előkelő helyezésüket pedig az indokolja, hogy a lekérdezettek túlnyomó többsége a több évszázados etnikai kontinuitást mutató hazai ruszin településkörzetben született és nőtt fel. Ugyanezek a faktorok a másik két mintában érthető módon hátrább sorolódnak. A mintabeli örmények és lengyelek lakóhelye manapság zömmel a főváros és olyan nagyvárosok, melyeknek vagy nincsen határozott etnikai arculatuk, vagy ha mégis, akkor az a többségi

¹³ Lásd a Melléklet 17(A)–(C) táblázatait.

nemzeté. Akik nagyon fontosnak vagy fontosnak minősítették, azok bizonyára zömmel a ruszinokhoz hasonló, etnikai jegyeket magán hordozó falusi környezetben, illetve néhány még fellelhető városrészi „kolóniában” lakhatnak (pl. a lengyelek), vagy éppenséggel azt kívánták kifejezésre juttatni, hogy jelenlegi lakhelyük nemzetiségi öntudatuk magyar elemeit erősítette és erősíti. A szülőföld szerepét különösen azok értékelhették magasra, akiknek tudatos fővel átélt élményanyaguk van vagy az anyaországról, vagy olyan nem anyaországi kistérségről, településről, tájról, ahol számottevő etnikai közösségük él, vagy amely még magán viseli az adott nemzetiség kulturális lenyomatát, szegleteiben tovább élnek még tradícióik maradványai. (Pl. az örmények esetében Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, a most törökországi örmény vidékek, az azerbajdzsáni Karabah stb.; a lengyelek szempontjából Ládbesenyő, Emőd vagy éppen a budapesti Kőbánya.)

A kisebbségi nyelvek mintánként eltérő szerepéről szerzett információink alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az örményeknél csak a hatodik, a ruszinoknál és a lengyeleknél viszont a harmadik helyre került a *nyelv*. Különösen a lengyelek identitásának alakításában van kiemelkedő fontossága. Nem egyszerűen az ingroup kommunikáció nyelve, hanem kiemelkedő kultúrahordozó is. A nemrégiben bevándorolt lengyelek zöme értelmiségi. Így nem véletlen, hogy a lengyelek a nyelvvel szinte összepárosították a kultúrát mint nemzetiségi öntudatalakító tényezőt. Az örményeknél a nyelv és a kultúra értékelése eléggé élesen szétválik: közöttük van ugyan a legtöbb szellemi foglalkozású, azon belül is értelmiségi, de ők zömmel már magyar nyelvűek, a 17–18. századi bevándorlók utódai. Ők saját kultúrájukat nagyra értékelik, de zömmel már magyar fordításban sajátítják el. Ne feledjük, hogy ennek a kultúrának nagyon fontos nem nyelvi, építészeti és iparművészeti, gasztronómiai, zenei stb. összetevői is vannak. Ruszinoknál a kultúra viszonylag gyengébb minősítést kapott, és messze került a nyelvtől, aminek talán az lehet a magyarázata, hogy kevés ruszin nyelvű irodalmi emlék keletkezett és maradt fenn, egyházi hagyományaik és rítusaik nem ruszin, hanem ógyházi szláv nyelvűek, s körükben nem alakult ki számottevő etnikus kultúraátadó értelmiségi réteg. Korábban értelmiségivé váló tagjaik nagyrészt elmagyarosodtak.

A vallás nagyon fontos része az etnikai identitásnak, és nagyon fontos kötőeleme az etnikai csoportnak. Ez főképp akkor érvényesül, ha az ingroup vallása eltér a más etnikumú környezet vallásától. Így van ez a ruszinok esetében is. Magyarországon a görög katolikusok szinte kizárólag románok és ruszinok voltak. Ezért lehetett a vallásnak a ruszinoknál viszonylag fontos szerepe az identitásalakító tényezők sorában.

Abauj és Zemplén megyei településkörzetükben a görög katolicizmus kifejezetten etnikus vallás volt. A mai ruszinságban azonban a vallási egység már a múlté.¹⁴

A bennünk élő sztereotípiák miatt, például a lengyelek buzgó katolikusok, azt várnánk, hogy a lengyel nemzetiségi öntudat alakításában tölt be legfontosabb szerepet a vallás. A Magyarországra vándorolt és vándorló lengyelek hazájukhoz hasonlóan szintén római katolikus többséget találnak. Kisebbségi csoportjuk megőrzésében tehát a vallás ugyan fontos, de inkább kultúra- és tradícióhordozó, hagyományörző funkciót, mintsem etnikai distinkciós szerepet tölt be. Továbbá arról sem feledkezhetünk meg, hogy a szocializmus korabeli migrációval bizonyára nem kevés vallástalan bevándorló is érkezett hazánkba.¹⁵

A korábban vallásilag is unikális és egynemű örménység a 16–17. századi vallási uniók következtében felekezetiileg kettévált a római katolikus egyházzal egyesült örmény rítusú katolikusokra, illetve azokra, akik az autokefál örmény apostoli egyház hívei maradtak. Ám a 20. századra, különösen annak második felére, az örmény katolikus hívek száma is megcsappant, következményeként a mintegy három évszázados asszimilációs folyamatnak, melynek részeként egyes házasságok vagy azok elkerülése okán vallásilag is szétforgácsolódtak, többségi környezetükhöz idomultak. Közöttük (legalábbis azok között, akiket a népszámlálás örményként azonosított) ma többen vannak római katolikusok és a reformátusok, mint örmény katolikusok és örmény nem egyesültek.¹⁶ Így mai vallásosságuk – az örmény egyházak híveit kivé-

¹⁴ A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a vallásra feltett kérdésre a 2079 ruszin közt 223 nem kívánt válaszolni, további 16-ot az „ismeretlen, nincs válasz” kategóriába soroltak. A maradék 1840 fő vallásfelekezeti megoszlása a következő: 32,9% görög katolikus, 17,9% római katolikus, 16,6% ortodox (zömmel orosz ortodox), 5,2 református, 1,0% evangélikus, 3,6% minden egyéb vallásfelekezet, 22,7% egyházhöz, felekezethez nem tartozó. Ha az utóbbiakat kihagyjuk a számításból, a ruszinok között a görög katolikusok aránya akkor sem érné el az abszolút többséget (42,6% lenne). *Forrás:* 2001. évi népszámlálás, 24. kötet, 272–273.

¹⁵ A lengyelek vallási megoszlása a ruszinokéval azonos módszerrel: 5144 főből 4754 válaszolt, közülük 77% római, 1,4% görög katolikus, 5,2% református, 2,3% evangélikus, 2,5% az összes többi, 11,6% egyházhöz, felekezethez nem tartozó. Utóbbiak nélkül a római katolikusok aránya 87% lenne. *Forrás:* 2001. évi népszámlálás, 24. kötet, 160–161.

¹⁶ Örmények vallási megoszlása: 1165-ből 990 válaszolt, közülük 47,9% római-, 4,5% görög-, 6,7% örmény katolikus, 6,2% ortodox, 9,4% református, 3,1% evangélikus, 7% egyéb, 15,3% egyházhöz, felekezethez nem tartozó. *Forrás:* 2001. évi népszámlálás, 24. kötet, 216–217. Ennek fényében meglepő, hogy a népszámlálásnak a nemzetiséggel nem kombinált vallási adatai szerint 170 örmény katolikus, továbbá 766, ortodox önálló örmény egyházhöz tartozó személy élt hazánkban. *Forrás:* 2001. évi népszámlálás, 26. kötet, 622. Ez csak úgy lehetséges, ha az utóbbiak túlnyomó többsége nem örmény kötődésűként számláltatott meg, közelebből: vagy – jogukkal élve – nem vála-

ve – nem hordoz etnikai összetartó, illetve megkülönböztető jegyeket. Következésképp: más tényezőknél viszonylag csekélyebb hatással van nemzetiségi öntudatuk alakítására. Az örmény egyházaknak mint intézményeknek azonban – vallásosságtól, felekezeti hovatartozástól függetlenül – nagyon fontos szimbolikus és tényleges társadalomszervező, identitáskonzerváló funkciójuk van.

A történelmi tudat az örmények között azért élénkebb a másik két mintához képest, mert történelmüknek vannak olyan közismert, kitörölhetetlen dicső vagy tragikus, egyes elemeiben mitikus lapjai, amelyek azoknak az érdeklődésért, rokonszenvét és együttérzésért is felkeltek, akik maguk már az etnikai csoporton kívülként határozzák meg magukat. Ilyenek például az Ararát hegye, az ókori örmény birodalom vagy az, hogy Örményországban lett először államvallás a kereszténység, az „1001 templom városa, Ani”, az örmény genocídium, a magyarsággal való, évezredesnek ismert vagy még régebbinek is vélt kapcsolat, a Magyarországra bevándorolt ősök gazdaságtörténeti funkciója, ezek utódainak politikai, kulturális és társadalmi teljesítményei, 1848/49 közös élménye, aradi vértanúik, a befogadó ország vagy a többségi nemzet történetében örményként betöltött pozitív szerepeik.

Nyelv, vallási egység, nemzetiségi oktatás és saját települések, településhálózat híján, távol az anyaországtól, ugyanakkor egy nagykulturájú, sajátos szerepköröket betöltött, tragikus történelmű és szétszórta nép utódaiként a magyarországi örmények identitásában ma már a származástudat tölti be azt a helyet. Az első helyen álló családi nevelés tehát elsősorban ezt a származástudatot, a származáshoz, a távoli anyaországhoz, illetve a világban szétszórta élő egyetemes örménységhez való hűséget örökítheti át az utódokba.

A magyarországi ruszinok történetének kevesebb ilyen fényes, közismert és mitizálásra alkalmas lapja van. Legelőbb történelmi hagyományuk a magyarsághoz való hűségük, Rákóczi népeként való önmeghatározás, illetve az a tény, hogy 1918-ban nem akartak elszakadni a történeti Magyarországtól, illetve egy negatívum: a kurdokhoz hasonlóan nincs saját nemzeti államuk. Történetük összefolyik a többségi nemzetével és a velük együtt élő nemzeti kisebbségekével.

Arra, hogy a lengyelek identitását meghatározó elemek közül miért került csak a hetedik helyre a lengyel történelmi tudat, nehéz magyarázatot találni. Felmenőik élete a több száz éves együttélés során össze-

szoltak a nemzetiségi kötődésre vonatkozó kérdőpontra, vagy a kérdezőbiztos nem tette fel nekik ezt a kérdést. Ha ez így lenne, azt jelentené, hogy a megszámláltnál mintegy 800-zal több, azaz összesen mintegy 2000 örmény kötődésű élne valójában Magyarországon.

forrt a magyarokéval: generációk óta a magyar történelmet látják és élik át. Magyarországon élve nem tanulták a lengyel nemzet történetét. A szocializmus kori migráció egy részének tudatából az ötvenes években kitörölték, pontosabban kihagyták a lengyel nemzet hiteles történetét. A lekérdezettek többségénél, elementárisabb és személyesebb identitásformáló elemek domináltak, mint a nyelv, a kultúra, az anyaországi rokoni-baráti kapcsolatok, a szülőföld emléke.

Magyarországi szétszórt lakóhelyeik, a rengeteg vegyes házasság, a mindig csak kívülről, lankadatlan aktivitással létrehozható, e nélkül azonban széthulló kollektivitásuk miatt a hazai lengyelség, mint csoport, jobbra csak fikció. Ahhoz, hogy a lengyelek csoportként élhessék meg magukat, sokszor kell hosszú utazásokat tenniük. Láttuk, hogy nemzeti identitásuk gyorsan erodálódik a nemzedékváltások során mindaddig, amíg etnikai állományuk nem kap kívülről, anyaországból újabb utánpótlást. Következésképp náluk is a származástudat az, amelyet a zömmel vegyes házasságban élő felmenőktől, mostanában különösen az anyáktól, elsősorban és biztosan megörökölhetnek, főképp abban az esetben, ha a rokoni hálózatnak aktuális vagy aktualizálható anyaországi száalai is vannak.

A mintabeli ruszinoknak saját településeik biztosítják a ruszin származás csoportszintű megélését. A származás ténye evidens. Viszonylag csekély a vegyes házasság, pontosabban szólva: a felekben többnyire egymáshoz közelálló konfigurációban keverednek a ruszin és a magyar, esetleg még a szlovák vagy ukrán identitáselemek. Ez az egyik oka annak, hogy a származástudat a felsorolt faktorok között nem kapott kiemelkedő jelentőséget. A másik ok viszont éppen abból a már történelminek nevezhető bizonytalanságból fakad, amely a ruszin önértelmezést mindig is jellemezte. Hol ukránnak, hol szlováknak, hol magyarnak, néha ruszinnak akarták látni őket, s be is sorolták őket ezekbe a kategóriákba. Saját értelmiség és anyaország híján, nem ruszinok közé ékelődve, ínséges életkeretek szorításában, szegényes népi kultúrájukat készen kapva, a magasabb életnívón élő magyarok, szlovákok, néhol lengyelek vonzásában a származásuk feletti töprengés nem nagyon kapott teret gondolkodásukban, s amikor éppen mégis, akkor könnyen elbizonytalanodhattak. Ami bizonyos volt, az a szülőföld, a nyelv, a falu határa, a táj és a görög katolikus vallás.

A nemzetiségi oktatásról, mint a nemzetiségi öntudat alakulásában fontos szerepet játszó tényezőről, a lekérdezettek többsége nyilván akként nyilatkozott, hogy nagyon fontos szerepe lehetne, ha létezne. Nem véletlenül kapott csekély hangsúlyt ez a tényező, bár még ez is túl kedvezőnek látszik ahhoz képest, hogy nemzetiségi oktatásban Magyarországon legfeljebb néhány ruszin részesülhetett.

A baráti körnek tulajdonított szerep helyezése érthető, főként a területileg szétszórtabbban élő lengyelek és az örmények esetében. Ugyanakkor a táblázatokban látható százalékok és pontértékátlagok némi optimizmusra is okot adhatnának, amennyiben azt sugallnák, hogy még sincsenek teljesen légtüres térben, elszigetelt helyzetben a hazai örmények, ruszinok és lengyelek. Lehet azonban egy olyan olvasata is ezeknek az adatoknak, hogy a magyar baráti kör hatása éppen a kisebbségi identitáselemek oldódásában, vagyis az önértelmezés magyar szálainak erősödésében játszott szerepet.

8. ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT

Terjedelmi korlátok miatt a felmérés néhány területére és számos részletkérdésére nem térhettünk ki. Mégis úgy véljük, hogy a kérdőíves felmérés eredményei jól ki tudták egészíteni a népszámlálás adatait, köszönhetően annak, hogy egy ilyen kismintás felvétel során olyan kérdéseket is fel lehet vetni, amilyenekre az országos census nem vállalkozhat. Nem kívánom megismételni a dolgozatban már kifejtett megállapításaimat, összegzésül csupán az alábbiakat szeretném kiemelni.

A minták és a népszámlálási adatok elemzése egymástól eltérő karakterű csoportok képét vetítette elénk. Ez nem csupán földrajzi, demográfiai, társadalmi összetételükben, történelmi rétegzettségükben, hanem identitásrepertoárjaik szerkezetében, nyelvi kompetenciáik különbözőségeiben, identitás és nyelv eltérő viszonyrendszerében is megjelent.

Mind a három sokaságra a nemzeti-etnikai önértelmezés kettőssége, a kettős identitásúak többségi jelenléte volt jellemző. Ezen belül azonban eltérések mutatkoztak a kisebbségi és a magyar identitáselemek viszonyát, dominanciáját vagy egyensúlyát illetően, ám mindegyik esetben valamennyi konfigurációra találtunk példákat. A többségi, illetve kisebbségi nyelvi kompetenciák arányai a maguk egészében összhangban álltak az önbesorolás irányultságával, ám nem teljesen fedték egymást. Általában az önmeghatározás kisebbségi-etnikai elemei, egészen a csoporttagság vállalásig menően, szívósabbnak, erősebbnek bizonyultak a nyelvi készségeknél. A nyelv fokozatos vagy rohamos térvésztesével a kisebbségi identitás még bele tud kapaszkodni másféle kollektív produktumokba és szimbólumokba, amelyek a többségi nemzetre jellemző tudáskészlet felhalmozódása, térhódítása mellett is tartósítják az önértelmezés etnikai szálait, a származástudatot és az összetartozás igényét, de fokozatosan, generációról generációra ezek is fakulnak. Az újabb bevándorló csoportok a kisebbség egészének nyelvi és nemzetiségi mutatóin javíthatnak ugyan, de mivel általában

földrajzi és társadalmi térben is elkülönülnek a régebbi történeti rétegektől, nem képesek hosszabb távon újraéleszteni, korábbi szintre emelni a régebbiek etnikai identitását és nyelvi kompetenciáit. A felmérés egyik igen meglepő tapasztalata volt, hogy a nemek aránya milyen eltérő arányban változtatja meg az identitás és a nyelv abszolút és relatív szerepét, egymáshoz való viszonyát a kisebbség egészére nézve. Ott, ahol nagyobb a nők aránya, viszonylag jobbak a nyelvörzés kilátásai. A férfiak esetében általában gyorsabb a nyelvvesztés folyamata, viszont tovább ragaszkodnak identitásuk kisebbségi elemeihez.

A mintavétel egyenetlenségei ellenére nagyon értékes és tanulságos anyaggal szembesülhettünk, hiánypótló információkkal szolgáltak kevéssé ismert nemzetiségekről. Elemzésünk alapvetően statisztikai jellegű állapotrajz volt, ami csak a legszükségesebb esetekben egészült ki a történetiség dimenziójával. Dolgozatunk csak arra vállalkozhatott, hogy megpróbálja „kicsomagolni” a számokba rejtett életviszonyokat, így alkotva képet kisebbségi kötődésű emberek nemzeti-etnikai identitásának tartalmi elemeiről és szerkezetéről, annak variánsairól és generációk közötti változásairól, s ebből kiindulva próbálja megragadni és összehasonlítani a vizsgált kisebbségek néhány jelenbeli és időben változó kollektív sajátosságát. Ám egy kutató számára mindez csak kiindulópont lehet, amely előkészíti az utat a közösségek mélységi feltárása felé, ami elképzelhetetlen részt vevő megfigyelés, mélyinterjúk, mikrotörténeti és levéltári kutatások stb. nélkül. Dolgozatom már akkor is elérte célját, ha megállapításai, hipotézisei és tévedései s a benne felvetett problémák egy nagyobb merítésű és elmélyültebb, más diszciplínák eszköztárát is mozgósító kutatás beindítására ösztönöznének.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- dr. Dávid Zoltán (szerk.) 1994. *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás 2001*. 2002. 4. kötet: *Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás 2001*. 2004. 24. kötet: *A Magyarországon bejegyzett kisebbségek adatai*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás 2001*. 2004. 26. kötet: *A népesség adatai kiemelt vallások, felekezetek szerint*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Bindorffer Györgyi 2003. Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 253–266.

- Demeter Zayzon Mária 1994. *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata. (Honos népcsoportok és bevándorlók)*. Budapest, a szerző saját kiadása.
- Gazdovits Miklós 2000. *Az erdélyi örmények történetéből*. Kolozsvár.
- Kaczmarek, Ursula 1996. A lengyel nemzeti közösség története Magyarországon. In Eperjessy E. (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. 1. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó.
- Kapronczay Károly 1998. *Magyarországi lengyelek*. Budapest, Körtánc Egyesület.
- Katus László 1989. Népesség és anyanyelv, 1850. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Kozma István 2003. A magyarországi mikrokisebbségekről az előzmények és a 2001. évi népszámlálás tükrében. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 325–400.
- dr. Dzsotjánné Krajszír Piroska 1998. A magyarországi örmények múltja és jelene. In dr. Dzsotjánné Krajszír P. – Avedikian V.: *Magyarországi örmények*. Budapest, Körtánc Alapítvány, 3–14.
- Pál Judit 2000. Az örmények beilleszkedése, szerepük a Székelyföld magyar társadalmában és gazdasági életében a XIX. század közepéig. In Issekutz Sarolta (szerk.): *Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia, Szamosújvár 1999. november 20–21*. Budapest, EÖGYKE, 55–73.
- Paládi-Kovács Attila 1973. Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. In *Népi kultúra – népi társadalom*. VII. Budapest, 327–367.
- Popovics Tibor Miklós 2001. A magyarországi ruszinok identitásmegőrzési törekvései. In *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 202–215.
- Sasvári László 1996. *Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzában*. Budapest, Etnikum Kiadó.
- Sasvári László 2002. *Az ikonosztáz vonzásában*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- Simon J. Zaven (1996): Szemelvények a magyarországi örmények történetéből. In Eperjessy E. (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. 1. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó, 135–140.
- Szarka László 2003. Etnikai változások a déli szláv kisebbségeknél. In Kovács N. – Szarka L. (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 285–312.
- Trócsányi Zsolt 1986. Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711–1770). In Köpeczi B. (főszerk., Makkai L. és Szász Z. szerk.): *Erdély története*. II. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 972–1038.

Melléklet

TÁBLÁZATOK

3. A „Névhasználat, önbesorolás – kettős identitás” c. fejezethez

1. táblázat. A „Felsorolt lehetőségek közül válassza ki, hogy Ön minek tartja magát?” kérdésre választ adók százalékos megoszlása

Ön minek tartja magát?		Minták		
		Örmény	Ruszin	Lengyel
Nem válaszolt n =		13	1	17
Válaszolt n =		47	202	139
Fent megnevezett nemzetiségűnek (1)		29,8	5,9	30,2
Két- elemű ön- meg- hatá- rozás (2–4)	Elsősorban... nemzetiségűnek, másodsorban magyarnak (2)	8,5	3,0	10,8
	Egyformán... nemzetiségűnek és magyarnak (3)	23,4	34,2	33,1
	Elsősorban magyarnak, másodsorban... nemzetiségűnek (4)	31,9	25,7	14,4
	Egyéb:	–	1,5	–
	„magyar–orosz görög katolikus” (2)		0,5	
	„ruszin származású magyar állampolgár” (3)		0,5	
	„magyar, ruszin gyökerekkel” (4)		0,5	
	EGYÜTT	63,8	64,3	58,3
Magyarnak (5)		4,3	29,7	9,4
Nem tudom		2,1	–	2,2
ÖSSZESEN (1–5 + nem tudom)		100,0	100,0	100,0
A kételemű önmeghatározáson belül:				
nemzetiségi dominancia (2)		13,3	5,4	18,5
egyensúly (3)		36,7	53,8	56,8
magyar dominancia (4)		50,0	40,8	24,7
ÖSSZESEN (2–4)		100,0	100,0	100,0
Nemzetiségi dominanciájú identitás (1–2)		39,1	9,4	41,9
Identításelemek egyensúlya (3)		23,9	34,7	33,8
Magyar dominanciájú identitás (4–5)		37,0	55,9	24,3
ÖSSZESEN (1–5)		100,0	100,0	100,0
A nemzetiségi kötődés jellegének pontértékátlaga *		2,72	3,70	2,61

* Megjegyzés a táblázat „nemzetiségi kötődés jellegének pontértékátlaga” kategóriához: minél erőteljesebb nem magyar kötődést feltételez az adott választípus, az 1–5 közötti skálán az 1-hez annál közelebb eső értéket kap minden egyes konkrét válasz. (Lásd a válaszlehetőségek melletti zárójeles számokat!) Az egyes konkrét válaszokhoz tartozó számokat összeadjuk, majd elosztjuk az (összes válaszoló mínusz a „nem tudom”-mal válaszoló) számmal.

2. táblázat. A „Felsorolt lehetőségek közül válassza ki, hogy Ön minek tartja magát?” kérdésre választ adók megoszlása születési hely és a családok beköltözésének ideje szerint, a kérdezettek nemzetiségi kötődésének irányultságát kifejező pontátlagokban

Melyik országban született	Ön minek tartja magát?	Családja mikor költözött Magyarországra?	Ön minek tartja magát?
ÖRMÉNY MINTA			
Magyarországon	3,43	18. sz.-ban és előtte	4,00
Örményországban	1,33	19. században	2,60
Egyéb törzsterület	2,00	1945 előtt	3,10
Máshol	2,47	1945 után	2,00
Átlag	2,72	Átlag	2,72
RUSZIN MINTA			
Magyarországon	3,72	18. sz.-ban és előtte	3,73
		19. században	3,50
Kárpátalján, Romániában	3,14	1945 előtt	3,43
		1945 után	4,00
Átlag	3,70	Átlag	3,70
LENGYEL MINTA			
Magyarországon	3,50	18. sz.-ban és előtte	3,24
		19. században	3,00
Lengyelországban	1,59	1945 előtt	3,70
		1945 után	2,03
Átlag	2,61	Átlag	2,61

4. A „Nyelv és önbesorolás, nyelvi kompetenciák” c. fejezethez

3. táblázat. Nemzetiségi kötődések irányultsága (1 = csak kisebbségi; ... 5 = csak magyar) az önmeghatározásban és a különböző nyelvi aspektusokban, pontértékátlagokban*

	Önmeghatározás	Beszéli-e a nyelvet?	Első nyelv	Ma melyik nyelvet beszéli jobban?	Nyelvi aspektusok átlaga
Örmények	2,72	3,51	3,87	4,35	3,91
Lengyelek	2,61	2,06	2,54	3,22	2,61
Ruszinok	3,70	2,80	3,48	4,18	3,48

* minél nagyobbak a pontátlagok, annál inkább beszélnek a megkérdezettek magyarul

4. táblázat. *Önmeghatározás és nyelvismeret összefüggései abszolút számokban és pontértékátlagokban*

Minta	Ön minek tartja magát?	Beszéli-e a kisebbség nyelvét?				
		Igen (1)	Nem jól (3)	Nem (5)	Összesen	Pont-átlag
Örmény	Örménynek	9	5	–	14	1,71
	Elsősorban örménynek, utána magyarnak	1	2	1	4	3,00
	Egyformán örménynek és magyarnak	2	–	9	11	4,27
	Elsősorban magyarnak, utána örménynek	1	2	12	15	4,47
	Magyarnak	–	–	2	2	5,00
	Nem tudja	–	–	1	1	5,00
	Összesen	13	9	25	47	3,51
Pontátlag	1,62	1,89	3,60	2,72		
Ruszin	Ruszinnak	10	2	–	12	1,33
	Elsősorban ruszinnak, utána magyarnak	6	1	–	7	1,29
	Egyformán ruszinnak és magyarnak	52	14	4	70	1,63
	Elsősorban magyarnak, utána ruszinnak	13	23	17	53	3,15
	Magyarnak	4	12	44	60	4,33
	Összesen	85	52	65	202	2,80
	Pontátlag	2,94	3,81	4,62	3,70	
Lengyel	Lengyelnek	42	–	–	42	1,00
	Elsősorban lengyelnek, utána magyarnak	14	1	–	15	1,13
	Egyformán lengyelnek és magyarnak	26	10	9	45	2,24
	Elsősorban magyarnak, utána lengyelnek	5	6	9	20	3,40
	Magyarnak	3	2	8	13	3,77
	Nem tudja	1	2	–	3	2,33
	Összesen	91	21	26	138	2,06
	Pontátlag	2,04	3,43	3,96	2,62	

5. táblázat. *Önmeghatározás és elsőként megtanult nyelv összefüggései*

Minta	Ön minek tartja magát?	Melyik nyelvet tanulta meg elsőként?					
		Kisebbségét (1)	Magyart és a kisebbségét egyszerre (3)	Magyart (5)	Egyebet (5)	Összesen	Pontátlag
Örmény	Örménynek	8	1	4	1	14	2,57
	1. örmény, 2. magyar	2	–	1	1	4	3,00
	Egyformán	1	–	8	1	10	4,40
	1. magyar, 2. örmény	1	–	14	–	15	4,73
	Magyarnak	–	–	2	–	2	5,00
	Nem tudja	–	–	1	–	1	5,00
	Összesen	12	1	30	3	46	3,87
	Pontátlag	1,58	1,00	3,30	2,00	2,72	
Ruszin	Ruszinnak	9	1	2	–	12	1,83
	1. ruszin, 2. magyar	5	1	1	–	7	1,86
	Egyformán	35	17	18	–	70	2,51
	1. magyar, 2. ruszin	10	8	35	–	53	3,94
	Magyarnak	3	3	53	1	60	4,70
	Összesen	62	30	109	1	202	3,48
	Pontátlag	2,89	3,37	4,25	5,00	3,70	
Lengyel	Lengyelnek	40	2	–	–	42	1,10
	1. lengyel, 2. magyar	13	1	1	–	15	1,40
	Egyformán	18	10	18	–	46	3,00
	1. magyar, 2. lengyel	2	3	15	–	20	4,30
	Magyarnak	2	1	9	–	12	4,17
	Nem tudja	1	1	1	–	3	3,00
	Összesen	76	18	44	–	138	2,54
	Pontátlag	1,86	3,00	3,73	–	2,61	

6. táblázat. *Önmeghatározás és a ma jobban beszélt nyelv összefüggései abszolút számokban és pontértéktáblagokban*

Minta	Ön minek tartja magát?	Ma melyik nyelvet beszéli jobban?					
		Kisebbségét (1)	Egyformán (3)	Magyart (5)	Egyebet (5)	Összesen	Pont-átlag
Örmény	Örménynek	4	2	3	5	14	3,43
	1. örmény, 2. magyar	–	–	4	–	4	5,00
	Egyformán	1	–	9	–	10	4,60
	1. magyar, 2. örmény	1	–	14	–	15	4,73
	Magyarnak	–	–	2	–	2	5,00
	Nem tudja	–	–	1	–	1	5,00
	Összesen	6	2	33	5	46	4,35
Pontátlag	1,40	1,00	3,24	1,00	2,72		
Ruszin	Ruszinak	3	7	2	–	12	2,83
	1. ruszin, 2. magyar	1	3	3	–	7	3,57
	Egyformán	5	35	30	–	70	3,71
	1. magyar, 2. ruszin	3	9	41	–	53	4,43
	Magyarnak	–	4	55	–	59	4,86
	Összesen	12	58	131	–	201	4,18
Pontátlag	2,67	3,00	4,10	–	3,70		
Lengyel	Lengyelnek	31	8	3	–	42	1,67
	1. lengyel, 2. magyar	11	3	1	–	15	1,67
	Egyformán	5	14	26	–	45	3,93
	1. magyar, 2. lengyel	–	2	18	–	20	4,80
	Magyarnak	–	–	11	–	11	5,00
	Nem tudja	–	–	3	–	3	5,00
	Összesen	47	27	62	–	136	3,22
Pontátlag	1,45	2,37	3,53	–	2,61		

7. táblázat. *Születési hely és nyelvi aspektusok pontértéktáblagokban*

Minta	Születési hely	Beszéli-e a kisebbség nyelvét?	Elsőként megtanult nyelv	Domináns nyelv
Örmény	Anyaország	1,00	1,00	1,33
	Egyéb törzsterület	1,67	1,67	5,00
	Máshol	3,50	4,06	5,00
	Magyarország	4,43	4,90	4,80
	Összesen	3,48	3,87	4,45
Ruszin	Törzsterület	1,57	3,86	3,57
	Magyarország	2,85	3,46	4,21
	Összesen	2,80	3,48	4,18
Lengyel	Anyaország	1,03	1,08	1,63
	Magyarország	2,95	3,77	4,56
	Összesen	2,05	2,41	3,04

8. táblázat. *Nyelvi aspektusok és nemzetiségi önbesorolás nemek szerint a mintában, pontértékátlagokban**

Minta	Nyelvi aspektusok és önbesorolás	Nők	Férfiak	Különbség: nők mínusz férfiak**
Örmény	először megtanult nyelv	4,16	3,67	+0,49
	ma melyik nyelvet beszéli jobban?	4,47	4,33	+0,14
	beszéli-e a kisebbség nyelvét?	3,63	3,43	+0,20
	Nyelvi jellemzők átlaga:	4,09	3,81	+0,28
	Nemzetiségi önbesorolás	2,94	2,68	+0,26
Ruszin	először megtanult nyelv	3,46	3,56	-0,10
	ma melyik nyelvet beszéli jobban?	4,19	4,20	-0,01
	beszéli-e a kisebbség nyelvét?	2,91	2,72	+0,19
	Nyelvi jellemzők átlaga:	3,52	3,49	+0,03
	Nemzetiségi önbesorolás	3,77	3,66	+0,11
Lengyel	először megtanult nyelv	2,09	3,12	-1,03
	ma melyik nyelvet beszéli jobban?	2,54	4,08	-1,54
	beszéli-e a kisebbség nyelvét?	1,90	2,40	-0,50
	Nyelvi jellemzők átlaga:	2,18	3,20	-1,02
	Nemzetiségi önbesorolás	2,37	3,13	-0,76

* Minél közelebb áll a szám az 1-es értékhez, annál hangsúlyosabb a kisebbségi elem a nyelvi kompetenciákban.

** Minél nagyobb pozitív számokat látunk, annál erőteljesebb a férfiak kisebbségi nyelvi kompetenciája, illetve kisebbségi önazonossága a nőkéhez képest, s megfordítva, minél nagyobb negatív számokat látunk, annál erősebb a nőké a férfiakéhoz képest.

5. A „Nemzetiség és anyanyelv nemzedékenként” c. fejezethez

9. táblázat. *Családtagok nemzetiségi besorolása nemzedékenként az örmény mintában**

NEMZEDÉKEK, CSALÁDTAGOK	NEMZETISÉG					Össze- sen	N =	Pont- érték- átlag (1-5 között)
	Ör- mény (1)	Ör- mény- ma- gyar (3)	Ma- gyar (5)	Más (5)	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	31,4	6,4	54,1	5,8	2,3	100,0	172	3,58
2. SZÜLŐK	30,9	6,2	59,3	3,7	-	100,0	81	3,64
3. A KÉRDEZETTEK	38,3	23,4	36,2	-	2,1	100,0	47	2,96
4. HÁZASTÁRSUK	10,5	5,3	78,9	5,3	-	100,0	38	4,47
5. GYERMEKEK	21,7	13,3	63,9	1,2	-	100,0	83	3,87
6. UNOKÁK	10,3	7,7	76,9	5,1	-	100,0	39	4,44
Összesen	26,7	9,3	58,9	3,9	1,1	100,0		3,73
N=	123	43	271	18	5		460	

10. táblázat. *Családtagok anyanyelvi besorolása nemzedékenként az örmény mintában*

CSALÁDTAGOK	ANYANYELV					Össze- sen	N =	Ponté- rtékát- lag
	Ör- mény	Ör- mény- ma- gyar	Ma- gyar	Más	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	38,4	6,3	47,8	6,3	1,3	100,0	159	3,32
2. SZÜLŐK	38,0	–	59,5	2,5	–	100,0	79	3,48
3. A KÉRDEZETTEK	26,7	2,2	64,4	6,7	–	100,0	45	3,89
4. HÁZASTÁRSUK	8,1	2,7	86,5	2,7	–	100,0	37	4,62
5. GYERMEKEK	10,3	11,5	73,1	5,1	–	100,0	78	4,36
6. UNOKÁK	–	2,9	91,4	5,7	–	100,0	35	4,94
Összesen	26,3	5,1	63,0	5,1	0,5	100,0		3,84
N=	114	22	273	22	2		433	

* Minél nagyobb pozitív számokat látunk, annál erőteljesebb a férfiak kisebbségi nyelvi kompetenciája, illetve kisebbségi önazonossága a nőkéhez képest, s megfordítva, minél nagyobb negatív számokat látunk, annál erősebb a nőké a férfiakéhoz képest.

11. táblázat. *Családtagok nemzetiségi besorolása nemzedékenként a ruszin mintában*

NEMZEDÉKEK, CSALÁDTAGOK	NEMZETISÉG					Össze- sen	N =	Pont- érték átlag (1–5 között)
	Ruszin (1)	Ru- szin- magyar (3)	Magyar (5)	Más (5)	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	41,3	13,5	41,2	0,4	3,7	100,0	763	3,01
2. SZÜLŐK	31,0	18,3	50,4	–	0,3	100,0	377	3,39
3. A KÉRDEZETTEK	9,4	34,7	55,9	–	–	100,0	202	3,93
4. HÁZASTÁRSUK	16,2	21,0	62,9	–	–	100,0	167	3,93
5. GYERMEKEK	6,8	25,7	66,9	–	–	100,0	338	4,18
6. UNOKÁK	4,0	7,3	88,1	0,6	–	100,0	177	4,69
Összesen	25,1	18,7	54,5	0,2	1,4	100,0		3,60
N=	508	379	1104	4	29		2024	

12. táblázat. *Családtagok anyanyelvi besorolása nemzedékenként a ruszin mintában*

CSALÁDTAGOK	ANYANYELV					Össze- sen	N =	Pont- érték átlag (1–5)
	Ru- szin	Ru- szin- magyar	Magyar	Más	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	44,4	19,8	30,3	0,6	4,7	100,0	781	2,72
2. SZÜLŐK	34,4	20,2	45,4	–	–	100,0	392	3,22
3. A KÉRDEZETTEK	30,7	14,9	54,0	0,5	–	100,0	202	3,48
4. HÁZASTÁRSUK	21,9	18,9	58,6	0,6	–	100,0	169	3,75
5. GYERMEKEK	9,0	20,5	70,5	–	–	100,0	366	4,23
6. UNOKÁK	5,9	8,0	84,6	1,1	–	100,0	188	4,58
Összesen	29,8	18,4	49,6	0,4	1,8	100,0		3,41
N =	625	386	1040	9	37		2098	

13. táblázat. *Családtagok nemzetiségi besorolása nemzedékenként a lengyel mintában*

NEMZEDÉKEK, CSALÁDTAGOK	NEMZETISÉG					Össze- sen	N =	Pont- érték átlag (1–5 között)
	Len- gyel (1)	Len- gyel- magyar (3)	Magyar (5)	Más (5)	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	52,6	4,9	38,3	3,1	1,0	100,0	572	2,77
2. SZÜLŐK	52,6	4,1	41,6	1,7	–	100,0	291	2,81
3. A KÉRDEZETTEK	41,0	33,1	23,7	–	2,2	100,0	139	2,65
4. HÁZASTÁRSUK	11,0	4,7	82,7	1,6	–	100,0	127	4,46
5. GYERMEKEK	8,2	23,0	68,8	–	–	100,0	269	4,21
6. UNOKÁK	–	3,3	96,7	–	–	100,0	92	4,93
Összesen	36,7	10,5	50,5	1,7	0,6	100,0		3,31
N =	547	157	752	25	9		1490	

14. táblázat. *Családtagok anyanyelvi besorolása nemzedékenként a lengyel mintában*

CSALÁDTAGOK	ANYANYELV					Össze- sen	N =	Pont- érték átlag (1–5)
	Len- gyel	Len- gyel- magyar	Magyar	Más	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	65,3	5,9	24,0	3,3	1,6	100,0	579	2,23
2. SZÜLŐK	65,3	5,4	28,6	0,7	–	100,0	294	2,28
3. A KÉRDEZETTEK	58,2	12,4	29,4	–	–	100,0	153	2,42
4. HÁZASTÁRSUK	15,0	3,9	81,1	–	–	100,0	127	4,32
5. GYERMEKEK	8,5	32,5	59,0	–	–	100,0	271	4,01
6. UNOKÁK	1,2	5,9	92,9	–	–	100,0	85	4,84
Összesen	46,5	11,1	40,4	1,4	0,6	100,0		2,91
N =	702	167	610	21	9		1509	

6. A „Nyelvhasználát, kulturális igények” c. fejezethez

15/A)–H) táblázatok. *Nyelvhasználati terek, beszédhelyzetek és a megszólalások nyelve*

A) Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?			
CSALÁDBAN	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvét	4,4	6,5	14,3
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyart egyformán	8,9	27,5	25,3
Magyar (és egyéb)	86,6	66,0	60,4
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	45	200	154
Pontértékátlag (1–5)	4,64	4,19	3,92

B) Milyen nyelven beszél vagy beszélt?			
HÁZASTÁRSÁVAL	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	5,3	5,4	10,2
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	10,5	35,9	27,6
Magyar (és egyéb) nyelven	84,2	58,7	62,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	38	167	127
Pontértékátlag (1–5)	4,58	4,07	4,04
GYERMEKEIVEL	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	5,4	1,2	7,5
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	21,6	36,1	40,6
Magyar (és egyéb) nyelven	73,0	62,7	51,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	37	166	133
Pontértékátlag (1–5)	4,35	4,23	3,89

B) Milyen nyelven beszél vagy beszélt?			
UNOKÁIVAL	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	–	–	7,5
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	7,1	21,0	5,0
Magyar (és egyéb) nyelven	92,8	79,0	87,5
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	14	81	40
Pontértékátlag (1–5)	4,86	4,58	4,60
SZÜLEIVEL	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	27,8	14,5	47,7
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	8,3	37,0	21,6
Magyar (és egyéb) nyelven	63,9	48,5	30,6
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	36	165	111
Pontértékátlag (1–5)	3,72	3,68	2,66

NAGYSZÜLEIVEL	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	21,4	18,5	42,5
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	7,1	39,7	30,0
Magyar (és egyéb) nyelven	71,5	41,8	27,5
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	28	146	80
Pontértékátlag (1–5)	4,00	3,47	2,70

C) BARÁTOK KÖZÖTT...			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvét	6,8	5,3	12,8
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyarul egyformán	18,2	33,0	35,6
Magyar (és egyéb)	75,0	61,7	51,7
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	44	188	149
Pontértékátlag (1–5)	4,36	4,13	3,78
Milyen nyelven beszél vagy beszélt?	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	4,4	4,1	6,6
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	31,1	41,5	50,7
Magyar (és egyéb) nyelven	64,4	54,3	42,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	45	195	152
Pontértékátlag (1–5)	4,20	4,01	3,72

D) MUNKAHELYEN...			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvét	–	0,6	0,8
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyarul egyformán	2,9	19,1	11,6
Magyar (és egyéb)	97,1	80,3	87,6
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	35	157	129
Pontértékátlag (1–5)	4,94	4,59	4,74
Milyen nyelven beszél vagy beszélt?	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	2,6	1,2	0,8
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	2,6	24,2	15,0
Magyar (és egyéb) nyelven	94,7	74,5	84,3
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	38	165	127
Pontértékátlag (1–5)	4,84	4,47	4,67

E) LAKÓHELYÉN LEVŐ HIVATALOKBAN...			
Milyen nyelven beszél vagy beszélt?	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	–	1,1	2,7
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	2,4	24,9	4,1
Magyar (és egyéb) nyelven	97,6	74,1	93,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	41	185	147
Pontértékátlag (1–5)	4,95	4,46	4,81

F) TEMPLOMBAN...			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvét	26,3	1,7	12,6
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyarul egyformán	7,9	22,6	10,1
Magyar (és egyéb)	65,8	75,7	77,3
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	38	177	119
Pontértékátlag (1–5)	3,79	4,48	4,29
Milyen nyelven beszél vagy beszélt?	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	18,9	2,2	14,3
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	8,1	28,2	15,1
Magyar (és egyéb) nyelven	73,0	69,6	70,6
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	37	181	126
Pontértékátlag (1–5)	4,08	4,35	4,13

G) OTTHONI IMA ALKALMÁVAL...			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvét	12,5	1,8	41,2
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyarul egyformán	6,3	19,4	10,9
Magyar (és egyéb)	81,2	78,8	47,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	32	165	119
Pontértékátlag (1–5)	4,38	4,54	3,13

H) NEMZETISÉGI KÖZÖSSÉGE RENDEZVÉNYEIN...			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvét	23,5	11,0	51,8
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyarul egyformán	23,5	52,8	24,1
Magyar (és egyéb)	52,9	36,2	24,1
Összesen	100,0	100,0	100,0
N =	34	163	137
Pontértékátlag (1–5)	3,59	3,50	2,45

